

Structuur van de personele inkomensverdeling

Een goede kwantitatieve maatstaf voor een rechtvaardige personele inkomensverdeling (= de spreiding van de inkomens over de individuele inkomensstrekkers) zal nooit worden gevonden. Ten eerste niet omdat het subjectieve woord rechtvaardig onmeetbaar is en ten tweede niet omdat iedere maatstaf zijn statistische beperkingen heeft.

Een globale maatstaf die thans veel wordt gebruikt is de zgn. Theilcoëfficiënt, die de ongelijkheid van de verdeling van het inkomen over alle inkomensstrekkers ziet als de gewogen som van de ongelijkheid binnen bepaalde groepen van inkomensstrekkers, vermeerderd met de ongelijkheid tussen die groepen. In de Memorie van Toelichting bij de begroting 1973 van Sociale Zaken worden de Theilcoëfficiënten voor een aantal jaren vermeld. Met enige voorzichtigheid trok minister Boersma hieruit de conclusie dat sedert 1959 de personele inkomensverdeling gelijkmatiger is geworden¹⁾. Deze voorzichtigheid is nodig omdat zich structuurwijzigingen in de samenstelling van de bevolking voordoen.

Een interessante analyse, met behulp van de Theilcoëfficiënt, van de invloed van die structuurwijzigingen op de personele inkomensverdeling verscheen onlangs in een CBS-publikatie²⁾. Onder structuur wordt verstaan de verdeling van de bevolking over sociale groepen (werknemers, directeurs NV, zelfstandigen, gepensioneerden en overigen), beroepsgroepen, leeftijdsgroepen, geslacht, bedrijfstypologieën en regio's. Uit de CBS-analyse blijkt dat voor 1967 de bijdragen van deze groepen aan de totale inkomensongelijkheid de volgende zijn: sociale groepen: 21,8%; beroepsgroepen: 36,0%; leeftijdsgroepen: 25,1%; geslacht: 9,6%; bedrijfstypologieën: 0,6%; en regio's (voor 1965): 0,6%.

Laten wij deze groepen eens aan een nadere beschouwing onderwerpen. Uit de cijfers voor alle inkomensklassen en aantallen belastingplichtigen blijkt een relatief betere positie van de zelfstandigen en directeurs NV t.o.v. de werknemers en de gepensioneerden te bestaan. Bovendien is de ongelijkheid binnen de groepen zelfstandigen en directeurs groter dan binnen de andere groepen.

De volgende stap is de analyse van de inkomensverdeling binnen de beroepsgroepen. Er blijkt geen verband te bestaan tussen het gemiddelde inkomensniveau en de hoogte van de ongelijkheid. Er bestaat daaren-

tegen wel een verband tussen de ongelijkheid en de leeftijd: met uitzondering van de hoogste en laagste leeftijdsgroepen neemt de ongelijkheid toe met de leeftijd in alle sociale groepen.

De ongelijkheid binnen de bedrijfstypologieën loopt nogal uiteen. De grootste ongelijkheid komt voor bij de typologieën Dienstverlening en Handel, bank en verzekering. De kleinste bij de Delfstoffenwinning en de Openbare nutsbedrijven. Ten dele is de ongelijkheid binnen de bedrijfstypologieën terug te voeren tot het verschil in ongelijkheid binnen sociale groepen. Zo zijn er in de categorie Industrie en ambacht 95% werknemers en 4% zelfstandigen tegen 78% werknemers en 20% zelfstandigen in Handel, bank en verzekering.

Omdat cijfers voor 1967 ontbraken, werden voor de provincies de ongelijkheidscoëfficiënten berekend voor het jaar 1965. De grootste ongelijkheid bleek te bestaan in de provincies met de hoogste gemiddelde inkomens (Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht). De kleinste ongelijkheid bestond in Drenthe en Friesland.

Het is onmogelijk in een korte beschouwing diep op deze uitvoerig met statistieken gedocumenteerde CBS-studie in te gaan. Ik moest volstaan met het noemen van enkele belangrijke conclusies. Voor degene die wakker ligt van de huidige inkomensverdeling geef ik tenslotte de volgende adviezen.

Hij die gelukkig denkt te leven in een wereld van gelijkheid moet zich in Drenthe vestigen als werknemer in de delfstoffenwinning. Houdt men meer van ongelijkheid dan is een functie in de handel of in het bank- en verzekeringswezen in Noord-Holland aan te bevelen. Gepensioneerden hebben weinig keus: zij moeten leven in een wereld met een relatief geringe ongelijkheid. Hebben zij in het verleden echter aan de gunstige kant van de verdeling gezeten en willen zij hun leven in gelijkheid slijten, dan is Drenthe als woongebied misschien geen slechte keuze.

L.H.

¹⁾ Van 1959 t/m 1967 nam de Theilcoëfficiënt geleidelijk af van 0,296 tot 0,262. Naarmate deze coëfficiënt de waarde nul nadert is de inkomensverdeling gelijkmatiger.

²⁾ Drs. J. F. van den Bovenkamp, Een analyse van de ongelijkheid van de persoonlijke inkomens in 1967, *Statistische en econometrische onderzoeken no. 13*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1972, f. 10.

Inhoud

Structuur van de personele inkomensverdeling	1029
<i>Prof. Dr. W. Albeda:</i> Politiek en vakbeweging	1031
<i>Mr. G. J. W. Arendsen de Wolff:</i> Eén jaar ervaring met het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971	1032
Notitie Milieuboekje	1036
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i> Geluidshinder	1037
<i>J. Buijs:</i> Bevolkingsgroei en bevolkingsprognoses in Nederland	1038
Europa-bladwijzer Literatuurkroniek, door <i>Europa Instituut Leiden</i>	1044
Fisconomie Belastingontduiking; enkele notities, door <i>Dr. J. C. L. Huiskamp</i>	1046
Boekbespreking J. Tobin: <i>Essays in Economics</i> , door <i>Prof. Dr. P. Korteweg</i>	1049
Drs. G. ter Veer: <i>Beleggingsbeleid in verleden en heden</i> , door <i>Dr. F. L. G. Slooff</i>	1050
Louis Baeck: <i>De wereld is ons dorp</i> , door <i>H. Visscher</i>	1050
Ontvangen publikaties	1051

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.*

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f 72,80 per jaar. studenten f 46,80, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*
Prijs van dit nummer: f 2,00.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: *Postrekening no. 8408; bankrekening no. 25 50 56 877 bij Bank Mees & Hope NV te Rotterdam.*
Voor België: Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: *N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Politiek en vakbeweging

Arthur Ross heeft in zijn langzamerhand klassiek geworden *Trade union wage policy* gesteld, dat de vakvereniging een politieke organisatie is in een economische omgeving. Het heeft vandaag zin erop te wijzen, dat men ook het omgekeerde kan beweren: „De vakvereniging is een (sociaal-) economische organisatie in een politieke omgeving”. De tegenstelling binnen het NVV kan men immers uit die positie van de vakvereniging verklaren. De drie vakcentrales opereren als sociaal-economische organisaties, die bereid zijn op pragmatische wijze te onderhandelen met de regering, met elke regering.

De grote verdienste van minister Boersma is, dat hij erin geslaagd is dit voor de vakcentrales mogelijk te maken, hoewel het politieke klimaat daartoe nauwelijks aanwezig mocht worden geacht. Een gesprek over een sociaal contract, hangende de verkiezingen, is toch al een bijna onmogelijke opgave. Verkiezingen, die gekenmerkt worden door een zo sterke polarisatie als vandaag, maken het sociale contract nog moeilijker.

In verkiezingstijd, in een klimaat als dat waarin de Nederlandse politiek zich bevindt, is het voor de vakverenigingen uiterst moeilijk de sociaal-economische rol te spelen zonder in de politieke strijd te worden betrokken. De geïrriteerdheid, waarmee Mertens Den Uyl erop wees, dat de vakbeweging er geen behoefte aan heeft dat een politieke partij haar in de Kamer vertegenwoordigt, spreekt boekdelen. De moeilijkheden, welke het NVV intern ondervindt, wanneer ze geconfronteerd wordt met een „redelijke” opstelling van een regering van de „verkeerde” samenstelling evenzeer.

De interne moeilijkheden van het NVV komen vooral uit een verschil in visie op de vakbondsstrategie voort. Het gaat meer om de middelen dan om de doelstellingen, lijkt

mij, anders had de breuklijn anders gelopen. Reden te meer om te hopen, dat het geschil niet tot een breuk uitgroeit. De nét in het vizier komende federatie mag niet betekenen dat een nieuwe scheidslijn de oude gaat vervangen. Het politieke engagement van sommige bonden mag niet als slijtzwam fungeren. Het optreden van de beide andere vakcentrales tijdens de moeilijkheden in de vorige week heeft laten zien, dat er meer is dan een formele afspraak om tot een federatieve samenwerking te komen. Als CNV en NKV met de gezamenlijke besturen samenkomen om hun standpunt zó te bepalen dat de NVV-problemen geminimaliseerd worden, zoals dat toen gebeurde, dan laat dat zien, dat er een echte solidariteit aan het groeien is. En dát geeft in elk geval hoop voor de toekomst.

De huidige fase van de maatschappelijke ontwikkeling vraagt om een onderlinge afstemming van het beleid van overheid, werkgeverscentrales en vakcentrales. Het samenspel van deze drie vraagt grote behoedzaamheid van elk van de drie. Het vraagt ook om het goede politieke klimaat. Ik vind, dat regering en werkgevers deze behoedzaamheid hebben weten op te brengen. Zij hebben begrip getoond voor de moeilijke positie van de vakbeweging. Maar de politieke chaos, waarin wij ons bevinden, heeft die moeilijke positie al te zeer verscherpt.

Men mag veronderstellen, dat politici zich voortdurend bewust zijn van de sociaal-economische gevolgen van hun beleid. De nacht van Schmelzer heeft via de politieke verhoudingen de toch al in een crisis

verkerende relaties tussen overheid en vakbeweging sinds 1966 ongetwijfeld negatief beïnvloed. Thans wijst de starre afwijzing van zelfs maar een gesprek met de christelijke partijen door de progressieve drie erop, dat deze negatieve invloed op de arbeidsverhoudingen juist door het optreden van die kant voorshands blijft bestaan. De jaren 1945 tot 1959 hebben getoond welke combinatie van politieke partijen de sociaal-economische besturing van ons land het beste aan kan. Bij een hernieuwde samenwerking met „rechts” blijven de problemen der laatste jaren. En wat is er van een wankel minderheidskabinet van links te verwachten? De crisis binnen onze grootste vakcentrale zou aanleiding behoren te geven aan de progressieve drie zich nog eens te bezinnen op hun houding. De positie, waarin zij door dit conflict komen is niet benijdenswaardig. Hun polariserend optreden is daaraan immers niet onschuldig. Blijvend polariseren, ook via de verkiezingen, maakt sociaal-economisch beleid (en hoe groot is de behoefte aan echt beleid!) tot een hachelijke onderneming en de brokken komen, dat blijkt nu, niet alleen rechts.

De bijdrage, die de huidige overeenstemming op centraal niveau zal gaan leveren tot de sanering van onze economie zal in 1973 nog bescheiden zijn. In de komende jaren is meer nodig. Het Sociaal Contract, stelde ik eerder, is nog maar een begin. De geboorteweëën van de eerste aanzet daartoe vorige week eveneens. Laten wij ervoor zorgen, dat er in elk geval een politieke context geschapen wordt, waarin het centrale overleg maximale kansen krijgt.

Eén jaar ervaring met het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971

MR. G. J. W. ARENSEN DE WOLFF*

Het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 trad op 13 september 1971 in werking. Het kwam tot stand naar aanleiding van de met zijn voorganger — het SER-besluit Fusiegedragsregels 1970, daterende van 19 juni 1970 — opgedane ervaringen, waaruit naar het oordeel van de Sociaal-Economische Raad bleek dat wijzigingen van en aanvullingen op de fusiegedragsregels noodzakelijk waren.

Ingrijpend zijn deze wijzigingen niet geweest. Zij hebben vooral ten doel gehad een verduidelijking van de in de fusiegedragsregels opgenomen verplichtingen te bewerkstelligen op grond van het verlangen deze regels gemakkelijker hanteerbaar te maken. Om deze reden heeft de Commissie voor Fusieaangelegenheden, die op de naleving van de regels toeziet, bij het besluit een toelichting doen opnemen en verstrekt zij ieder kwartaal in haar verslagen nadere informatie omtrent interpretatievragen aan de hand van concrete door haar opgedane ervaringen.

In de strekking van de fusiegedragsregels heeft het nieuwe besluit dan ook geen wijzigingen gebracht. De enige wezenlijke nieuwigheid is het nieuwe hoofdstuk III, „melding van fusies aan de overheid”.

Gesteld kan worden dat sinds hun ontstaan de fusiegedragsregels zich met grote regelmaat in de belangstelling van alle bij een fusie betrokken groeperingen mogen verheugen, hetgeen ook tot uiting komt in de frequentie waarmee in de pers de SER-fusiegedragsregels — vaak in verband met bij fusies of biedingen ontstane meningsverschillen — in herinnering worden gebracht. Een betoog met een algemene strekking omtrent de inhoud en de reikwijdte van de fusiecode kan daarom hier achterwege blijven. Zij mogen bekend worden verondersteld.

Daarentegen lijkt het niet alleen nuttig, maar ook interessant, wel nader in te gaan op de wijze waarop de fusiegedragsregels zich sinds 13 september 1971 verder hebben ontwikkeld. Tevens zullen enige hardnekkige misverstanden betreffende de toepassing van de hoofdstukken I, II en III van het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 in het hiernavolgende worden aangestipt.

Hoofdstuk I — Gedragsregels ter bescherming van de belangen van de aandeelhouders

De toelichting op dit hoofdstuk begint met de vermelding dat daarin bepalingen van driërlei aard zijn opgenomen.

Naast de algemene bepalingen betreffende de werkingssfeer (artt. 1 en 2) zijn daar:

- voorschriften betreffende de aan aandeelhouders omtrent een openbaar bod te verstrekken inlichtingen (artt. 6, 7, 9 en 10);
- voorschriften die zich hoofdzakelijk richten tegen misbruik van voorwetenschap (met name artikel 8, maar gedeeltelijk ook de artikelen 3 en 5);
- voorschriften die gedragsregels inzake de voorbereiding van een openbaar bod geven (de artt. 3, 4, 5 en 11, waarbij artikel 4 beoogt te voorkomen dat een openbaar bod wordt uitgebracht, zonder dat het bestuur van de over te nemen NV hieromtrent is ingelicht).

Enigszins los daarvan staan de artikelen 12 (waarover hierna meer) en 13 (dat dienstig is voor de toezichthoudende taak van de Commissie voor Fusieaangelegenheden).

Het toezicht dat de Commissie voor Fusieaangelegenheden op de naleving van deze bepalingen uitoefent, bestaat derhalve voornamelijk uit een toetsing of aan de in de artt. 3 t/m 5 voorgeschreven procedure is voldaan, en of de verstrekte informatie aan de publiciteitsvereisten voldoet. Voorts onderzoekt zij, voor zover althans haar dat mogelijk is, of zich bij transacties in de betrokken aandelen misbruik van voorwetenschap kan hebben voorgedaan. De ratio voor de laatstgenoemde controle spreekt voor zichzelf. Aan de beide andere ligt in wezen één gedachte ten grondslag, te weten de aandeelhouder behoort een zodanige informatie omtrent het bod te krijgen dat hij zich daaromtrent een verantwoord oordeel kan vormen. Een keuze zal de Commissie voor Fusieaangelegenheden echter niet voor hem doen en zij onthoudt zich van een waardeoordeel omtrent de geboden prijs of ruilverhouding.

Uit de aard van de betrokken regels vloeit voort dat het toezicht van de commissie voor zover het de inhoud van biedingsberichten (artikel 6) betreft slechts beperkt kan zijn. Zij kan nl. slechts onderzoeken of de in artikel 6 voorgeschreven gegevens in het biedingsbericht voorkomen. De Commissie voor Fusieaangelegenheden kan niet instaan voor de juistheid van deze gegevens. Daarvoor zijn de bieder en het bestuur der over te nemen NV — ieder voor wat betreft de van hem afkomstige gegevens — verantwoordelijk (artikel 6, lid 2). Met name het toezicht op het bepaalde in artikel 6, eerste lid, onder g: „een duidelijke moti-

* De auteur is medewerker van het secretariaat van de Commissie voor Fusieaangelegenheden van de Sociaal-Economische Raad.

vering van de aangeboden prijs, resp. ruilverhouding" kan slechts globaal zijn.

Alleen indien de gegeven motivering zodanig is dat de daarop steunende conclusies (met name de hoogte van het bod) redelijkerwijze niet houdbaar kunnen worden geacht, zal de commissie een biedingsbericht op dit punt afkeuren. Daarbij moet worden aangetekend dat het bewijs dat een bepaalde motivering niet voldoet, niet eenvoudig is te leveren.

De wel eens verkondigde opvatting dat een openbaar bod slechts met goedkeuring van de Commissie voor Fusieaangelegenheden kan worden uitgebracht, is derhalve ten enenmale onjuist.

De „overval”

Het toezicht op de voorschriften die een procedure van overleg regelen, welke aan het uitbrengen van een openbaar bod vooraf moet gaan (met name artikel 4), levert minder moeilijkheden op. Deze procedure gaat echter minder ver dan soms wordt verondersteld en/of wenselijk wordt geacht. Artikel 4 beoogt weliswaar de „overval” uit te sluiten, maar daarmee wordt bedoeld de overval in enge zin, en wel het openbare bod, uitgebracht zonder dat de bieder het bestuur van de over te nemen NV van zijn voornemen en zijn motieven op de hoogte heeft gesteld.

Een verplichting voor de bieder om in overleg met het bestuur van de over te nemen NV te trachten overeenstemming over een voorgenomen bod te bereiken, ligt in deze regels niet opgesloten. Normen waaraan het in artikel 4 voorgeschreven overleg moet voldoen, hanteert de Commissie voor Fusieaangelegenheden niet. Zij kan dit ook niet omdat toezicht op de naleving van dergelijke normen haar taak zou verschuiven van een procedurele toetsing naar een materiële toetsing. Zoals hiervoor reeds is betoogd sluiten de fusiegedragsregels een dergelijke toetsing uit.

Artikel 12 een uitzondering?

Gelet op het voorgaande is het opmerkelijk dat artikel 12 van het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 bepaalt dat gedurende drie jaar ná gestanddoening van het bod, de bieder in principe aan de houders van nog uitstaande niet-aangemelde aandelen geen hoger bod meer mag doen. Dit voorschrift is het enige voorschrift in hoofdstuk I van de fusiecode dat een duidelijk verbod van materiële aard bevat en dat als zodanig de vrijheid van een koper om een bepaalde prijs voor een aandeel te bieden, beperkt.

De kennelijke ratio van dit artikel is dat alle aandeelhouders, aan wie een openbaar aanbod is gedaan, op gelijke wijze door de bieder moeten worden behandeld.

Het beginsel „gelijke monniken, gelijke kappen” — onlangs sterk in de publiciteit gebracht — is derhalve slechts in een uitzonderingsbepaling in de fusiecode vastgelegd. De opvatting dat daaruit met een a-contrario redenering zou mogen worden afgeleid dat in de fusiegedragsregels dit beginsel overigens dus niet geldt, moet echter worden afgewezen. De neutrale stelling dat andere inbreuken op het gelijkheidsprincipe niet door bepalingen in de fusiegedragsregels worden gedekt, lijkt juist. Waar de code verder niets voor-

schrijft, staat hij de bieder een mate van gedragsvrijheid toe, die slechts door de normen van het civiele recht wordt begrensd.

Hoofdstuk II — gedragsregels ter bescherming van de belangen van de werknemers

Beziet men de in de verslagen van de Commissie voor Fusieaangelegenheden vermelde cijfers, dan blijkt dat op het overgrote deel der aan haar voorgelegde zaken alleen hoofdstuk II — en hoofdstuk III — van het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 van toepassing is. Dit is te verklaren uit het feit dat slechts een gering aantal der in ons land tot stand gebrachte concentraties van ondernemingen geschiedt door een openbaar bod op aandelen.

In de artikelen 14 en 15 wordt de werkingssfeer van dit hoofdstuk omschreven. Een fusie is — globaal weergegeven — iedere transactie waarbij de zeggenschap¹⁾ over een onderneming (of haar daarin uitgeoefende bedrijf, of een gedeelte daarvan) wordt verkregen. Artikel 15 verklaart de verdere regels van toepassing indien bij de fusie een in Nederland gevestigde onderneming is betrokken waarbij in de regel 100 of meer personen werkzaam zijn. Met een dergelijke onderneming wordt gelijkgesteld een onderneming, die weliswaar zelf minder dan 100 werknemers in dienst heeft, maar die deel uitmaakt van een „samenstel van ondernemingen” waarin gezamenlijk meer dan 100 werknemers werkzaam zijn.

Is aan deze vereisten voldaan dan dienen de besturen van *alle* bij de fusie betrokken ondernemingen (dan wel degenen, die de fusiebesprekingen voeren — artikel 16) de bepalingen, opgenomen in de artikelen 17, 18, 20 en 21, in acht te nemen.

Artikel 17 schrijft voor dat de inhoud van een uit te geven persbericht uiterlijk ten tijde van publikatie aan de vakorganisaties ter kennis moet worden gebracht; artikel 18 geeft regels omtrent het met de vakorganisaties — welke daarvoor in aanmerking komen omschrijft artikel 14 — te voeren overleg; en artikel 21 verplicht de besturen van de betrokken ondernemingen omtrent de gevolgde procedure melding te doen bij de Commissie voor Fusieaangelegenheden. Artikel 20 geeft — van artikel 18 enigszins afwijkende — voorschriften inzake het met de vakorganisaties te voeren overleg, indien omtrent een uit te brengen openbaar bod tussen het bestuur van de over te nemen NV en de bieder geen overeenstemming is bereikt, dan wel — in strijd met artikel 4 — een NV door een bieder wordt overvallen. Voorts geeft artikel 19 een geheimhoudingsregeling.

Het kernvoorschrift van dit hoofdstuk is artikel 18. Ofschoon de Commissie voor Fusieaangelegenheden artikel 18 van een uitvoerige toelichting heeft voorzien en zij voorts in haar verslagen veel aandacht besteedt aan de problemen die bij de toepassing van dit artikel zijn gerezen, wil het voorkomen dat de hierna te geven uiteenzetting omtrent de toepassing van artikel 18 geen volledige herhaling van elders reeds gepubliceerde informatie is.

¹⁾ Daaronder tevens begrepen de medezeggenschap, indien de helft van de aandelen in een NV wordt verworven.

De in hoofdstuk II van het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 opgenomen regels ter bescherming van de belangen van de werknemers scheppen verplichtingen voor de ondernemers, die een fusie overwegen en daaromtrent besprekingen voeren. Deze regels moeten door hen worden nageleefd: indien door omstandigheden aan één of meer regels niet of slechts ten dele gevolg kan worden gegeven, rust het risico in beginsel dan ook op hen. Dit risico bestaat uit de mogelijkheid dat de Commissie voor Fusieaangelegenheden een openbare kennisgeving doet van of een openbare berisping uitsprekt omtrent een door een ondernemer ten aanzien van de naleving van de fusiegedragsregels gepleegd verzuim.

Wat kan een ondernemer doen om dit risico tot een minimum te beperken? Hij moet strikt de hand houden aan het in artikel 18 bepaalde; hij moet met betrekking tot de uitvoering daarvan het initiatief (blijven) nemen; en hij moet steeds zorgvuldig nagaan of omtrent de toepassing van dit artikel tussen de vakorganisaties en hemzelf geen misverstanden zijn gerezen.

Wat schrijft artikel 18 voor? Het in dit artikel bedoelde overleg geschiedt in twee fasen, te weten het verstrekken van inlichtingen (artikel 18, derde lid) en het voeren van zodanig overleg dat de vakorganisaties in de gelegenheid zijn hun oordeel over de voorgenomen fusie te geven (artikel 18, vierde lid). Tussen deze twee fasen moet in beginsel voldoende tijd beschikbaar zijn om het de vakorganisaties mogelijk te maken zich naar aanleiding van de verkregen inlichtingen te oriënteren ter voorbereiding van het nog te voeren overleg. Om deze reden schrijft het tweede lid van artikel 18 voor dat tussen het verstrekken van inlichtingen in de eerste fase en het voeren van overleg in de tweede fase een redelijke termijn in acht moet worden genomen. Wat redelijk is kan van geval tot geval verschillen. Een uiteindelijk oordeel daaromtrent komt slechts toe aan de Commissie voor Fusieaangelegenheden die in een dergelijk geval de voor beide partijen — ondernemers en vakorganisaties — betrokken belangen tegen elkaar moet afwegen.

Deze gehele overlegprocedure behoort plaats te vinden in een fase van het fusieoverleg waarin nog concreet wordt onderhandeld over de voorwaarden waarvan het totstandkomen van de fusie afhankelijk is. Als daaromtrent in het mondelinge overleg overeenstemming wordt bereikt, moet het overleg met de vakorganisaties reeds zijn gevoerd, opdat de opmerkingen van de vakorganisaties nog van invloed kunnen zijn op de inhoud en de modaliteiten — met inbegrip van de prijs — van de door de besturen te bereiken overeenstemming.

Artikel 18, eerste lid, spreekt van een periode welke verstrijkt tussen het ogenblik dat „op grond van de resultaten van het oriënterende overleg de verwachting gewettigd is geworden dat overeenstemming kan worden bereikt” en het ogenblik dat „zij (= de besturen van ondernemingen die fusiebesprekingen voeren) definitieve overeenstemming over de fusie of over het ter verwezenlijking van de fusie uit te brengen bod op de aandelen in een NV hebben bereikt”.

Het gebruik van het woordje „definitieve” blijkt soms enigszins verwarrend te werken. Bedoeld is de afsluiting van de eigenlijke onderhandelingsfase met het

bereiken van een eerste overeenstemming over de principiële voorwaarden voor een fusie. Overeenstemming in de zin van artikel 18 bereiken de besturen van de betrokken ondernemingen doorgaans dus reeds geruime tijd voordat een overeenkomst wordt getekend. Bedoelde overeenstemming vormt in wezen het fundament voor het later daaromtrent te redigeren contract. Als overeenstemming wordt bereikt, hoeft dan ook geen sprake te zijn van een volmaakte juridische binding. Partijen beschouwen het resultaat meer als een principe-overeenkomst, waar zij, indien zij dat om welke reden dan ook wensen, nog onderuit kunnen. Soms gaan zij echter verder en leggen zij de overeengekomen modaliteiten vast in een „letter of intent”. Dat omtrent de hier bedoelde overeenstemming geregeld misverstanden bestaan, blijkt uit de door de Commissie voor Fusieaangelegenheden gepubliceerde verslagen. Des te meer belang heeft een ondernemer er derhalve bij om steeds voor zichzelf na te gaan of hij op het juiste ogenblik aan het bepaalde in de leden 2, 3, 4 en 5 van artikel 18 voldoet.

Met het enkele inlichten van de vakorganisaties op een naar zijn oordeel tijdig ogenblik, heeft de ondernemer dus nog niet aan artikel 18 voldaan. De in de „fusiecode” voorgeschreven procedure eist — zoals hiervoor reeds is beschreven — naast het inlichten van de vakorganisaties ook dat met hen een behoorlijk overleg wordt gevoerd²⁾.

Daarom verdient het aanbeveling om als ondernemer steeds het initiatief te bewaren ten aanzien van de te houden besprekingen en daarbij telkens te vermelden in het kader van welk gedeelte van artikel 18 de bespreking plaats zal vinden. (Uiteraard kan ook dan over de toepassing van de fusiegedragsregels met de vakorganisaties verschil van mening rijzen. Het laatste woord is in zo'n geval aan de Commissie voor Fusieaangelegenheden).

Is artikel 18 reëel?

De klacht wordt wel eens geuit dat fusieonderhandelingen niet altijd verlopen langs de lijnen van het aan artikel 18 ten grondslag liggende model. De Commissie voor Fusieaangelegenheden heeft hierover gezegd dat in het algemeen „bij onderhandelingen inzake fusies het stadium waarin de verwachting is gewettigd dat overeenstemming kan worden bereikt — en dienengevolge de procedure van artikel 18 dient te worden gevolgd — zich herkenbaar presenteert”. Zij meent „dat de besturen van ondernemingen, die gesprekken omtrent de mogelijkheid van een fusie openen, zich steeds ervan bewust dienen te zijn dat op een gegeven ogenblik de verplichting om de fusiegedragsregels na te leven ontstaat”. „Het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 beoogt immers tevens een model te geven voor een „draaiboek” inzake fusieonderhandelingen” (7e Verslag), en de verplichting om de fusiegedragsregels na

²⁾ Hier geldt tevens een waarschuwing tegen al te zelfverzekerde mededelingen omtrent het naleven van de fusiegedragsregels, zoals deze in persmededelingen en biedingsberichten wel worden gemaakt. Het ware voor de betrokken ondernemingen beter eerst de opmerkingen van de Commissie voor Fusieaangelegenheden af te wachten, alvorens mede te delen dat de fusiegedragsregels in acht zijn genomen.

te leven is een omstandigheid „welke het tempo der fusieonderhandelingen mede dient te bepalen” (8e Verslag). Zij heeft echter erkend dat zich situaties kunnen voordoen waarin de onderhandelingen zich zodanig ontwikkelen dat zij niet beantwoorden aan de vooronderstellingen van artikel 18. Een dergelijke situatie kan zich onder meer voordoen indien partijen reeds bij hun eerste contact — zelfs zonder echte onderhandelingen — het eens blijken te zijn over de fusievoorwaarden³⁾ (hetgeen overigens zelden geschiedt). Er is dan geen sprake van onderhandelingen „die de verwachting gewettigd doen zijn dat . . . etc.”.

Beroep op overmacht

Ook heeft de commissie een enkele maal een beroep op „omstandigheden” toegelaten. Tengevolge van deze „omstandigheden” — die zich voordeden bij onderhandelingen welke wél met het model van artikel 18 overeenkwamen — werd door de betrokken ondernemingen de procedure van artikel 18 niet of slechts gedeeltelijk gevolgd. Wil het beroep slagen, dan moet er — volgens het 5e Verslag — sprake zijn van omstandigheden „van zeer dringende aard”. In haar 8e Verslag heeft zij dit nader gespecificeerd. Blijkens dit verslag kunnen de omstandigheden die het verloop van fusiebesprekingen beïnvloeden, worden onderscheiden in externe omstandigheden en omstandigheden die van de wil der betrokken ondernemingen afhankelijk zijn.

Bij externe omstandigheden moet waarschijnlijk worden gedacht aan een dreigend faillissement, het opkopen ter beurze van grote hoeveelheden aandelen door een derde-gegadigde, en — soms — wettelijke bepalingen in het buitenland. Indien deze omstandigheden zich inderdaad in zodanige mate voordoen dat zij „zeer dringend” moeten worden geacht en dat zij een normale toepassing van artikel 18 (de redelijkheid van een voor nader overleg beschikbaar gestelde termijn wordt er natuurlijk ook door beïnvloed) belemmeren, lijkt uit de voorliggende verslaggeving de gevolgtrekking gerechtvaardigd dat het niet of niet volledig naleven van artikel 18 niet als verwijtbaar zal worden beschouwd, indien de betrokken ondernemer kan aantonen dat hij voldoende pogingen in het werk heeft gesteld om alsnog zo spoedig mogelijk de voorgeschreven overlegprocedure analoog toe te passen, zo mogelijk met gebruikmaking van de voorbehoudsconstructie. Indien dit laatste niet het geval is, of indien de omstandigheden niet als extern kunnen worden beschouwd, is een nalatigheid ten aanzien van de naleving van artikel 18 wel verwijtbaar en is er sprake van een overtreding.

Dit laatste is met name het geval indien de fusieonderhandelingen uiteindelijk in een snel tempo tot overeenstemming hebben geleid, omdat één van beide partijen een aantrekkelijke propositie haalbaar achtte en daarom snel wilde „doordrukken”. Dan wordt het ontwikkelings tempo van de fusiebesprekingen in hoofdzaak bepaald door de wilsvorming van degenen die de fusiebesprekingen voeren en moet het niet-naleven van artikel 18 worden gezien als onvoldoende wil om bij afweging van de betrokken belangen het verloop der besprekingen in overeenstemming te brengen met de voorschriften van artikel 18.

Een probleem waaromtrent de commissie nog geen uitspraak heeft gedaan, is de vraag of indien bij fusies zowel het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971 als

een daarmee vergelijkbare CAO-regeling van toepassing is, de naleving van fusiebepalingen in een CAO een rechtvaardigingsgrond bij overtreding van artikel 18 oplevert. Wel heeft zij reeds uiting gegeven aan haar opvatting dat de fusiegedragsregels prevaleren, indien bij CAO een regeling is opgesteld die aan de strekking van de fusiegedragsregels tekort doet (3e en 7e Verslag).

Toepassing van artikel 18 door de besturen van ter beurze genoteerde NV's

Een bijzondere situatie vormt het fusiegesprek van een ter beurze genoteerde NV⁴⁾ en een bidder die op haar aandelen een openbaar bod wil uitbrengen.

Artikel 3 (hoofdstuk I) schrijft voor dat een openbare mededeling moet worden gedaan ten einde een gerechtvaardigde koersvorming mogelijk te maken, zodra de feitelijke omstandigheden hiertoe aanleiding geven. Als een zodanig feitelijke omstandigheid wordt krachtens het derde lid onder a ook aangemerkt het feit dat de gevoerde besprekingen de verwachting gewettigd doen zijn dat overeenstemming kan worden bereikt, welke omstandigheid tevens het ogenblik markeert waarop art. 18 van toepassing wordt.

Voor sommige ter beurze genoteerde NV's lijkt de samenloop van deze artikelen problemen te scheppen. Men acht de in het in artikel 3, derde lid, onder a bedoelde stadium bereikte resultaten nog te teer om ze aan de druk van de openbaarheid bloot te stellen, of men is bang door publicatie van de fusievoorname in strijd te komen met de regels van hoofdstuk II van het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971. Beide argumenten lijken niet van doorslaggevende aard.

Artikel 3 schrijft slechts voor dat een openbare mededeling moet worden gedaan om een gerechtvaardigde koersvorming mogelijk te maken. Een bod hoeft daarbij niet te worden genoemd, kán in de betrokken fase van het overleg ook nog niet worden genoemd. De mededeling dat besprekingen worden gevoerd blijkt in de meeste gevallen voldoende.

Ter naleving van hoofdstuk II wordt de inhoud van dit persbericht tijdig van te voren aan de betrokken vakorganisaties ter kennis gebracht (artikel 17), hetgeen in het algemeen tevens een aanleiding zal vormen hen uit te nodigen om met het door artikel 18 voorgeschreven overleg een begin te maken. Uit artikel 18 vloeit voort dat overeenstemming over het bod eerst kan worden bereikt nadat het overleg met de vakorganisaties volledig is afgerond en de vakorganisaties in

---

³⁾ Onder zulke omstandigheden is onvolledige naleving van artikel 18 excusabel, aldus de commissie in haar 8e Verslag, indien een voorbehoudsclausule in de bereikte overeenstemming wordt opgenomen en indien getracht wordt zo spoedig mogelijk alsnog aan de doelstellingen van artikel 18 te voldoen. Dit voorbehoud moet dan betrekking hebben op de resultaten van het nog met de vakorganisaties te voeren overleg en het moet reëel zijn, d.w.z. het voorbehoud moet partijen van hun gebondenheid jegens elkaar ten aanzien van de overeengekomen fusievoorwaarden kunnen ontheffen, indien de opmerkingen van de vakorganisaties naar het oordeel van één hunner daartoe aanleiding geven.

⁴⁾ Hetzelfde geldt voor NV's wier aandelen geregeld incourant worden verhandeld.

MILIEUBOEKJE

Het is een simpel idee alle maatschappijproblemen toe te schrijven aan het kapitalisme. Aanvaarden we deze leerstelling dan hoeven we slechts het kapitalistische systeem te bestrijden om alle maatschappijproblemen te doen verdwijnen. In het onlangs verschenen Milieuboekje gaat Bram van der Lek op deze wijze de milieu-aantasting te lijf¹⁾. Van der Lek ziet het kapitalisme als een verspillend stelsel, dat de oorzaak is van overproductie, inflatie, vervuiling en vergiftiging.

De milieu-aantasting is, naar de mening van Van der Lek een sociaal-politiek probleem dat wordt veroorzaakt door mensen in het kapitalistische stelsel en dat slechts kan worden bestreden door diezelfde mensen door middel van het voeren van actie. Na duidelijk te hebben gemaakt wat milieu-aantasting is, welke de oorzaken ervan zijn en hoe deze oorzaken samenhangen met andere aspecten van de maatschappij, behandelt de schrijver de vraag hoe actie moet worden gevoerd, wie daarmee al bezig zijn en hoe milieu-acties tot nog toe zijn verlopen.

Het is jammer dat Van der Lek, die op overtuigende wijze de gevaren van de milieu-aantasting schetst en een groot aantal effectieve milieu-acties noemt, wat te gemakkelijk het kapitalisme als enige boosdoener en de actie als enige oplossing ziet.

L.H.

¹⁾ Bram van der Lek, *Het Milieuboekje*, Van Gennep NV, Amsterdam, 109 blz., f. 4,50.

de gelegenheid zijn gesteld hun oordeel over het voorgenomen bod te geven. Bij juiste toepassing van de fusiegedragsregels behoort derhalve eerst ná volledige toepassing van artikel 18 omtrent de prijs of ruilverhouding, alsmede over de overige modaliteiten van het bod verder te worden onderhandeld. Zodra daaromtrent overeenstemming is bereikt moet hieraan ingevolge artikel 5 d.m.v. een openbare mededeling bekendheid worden gegeven, waarbij, zo nodig, wederom aan de toepassing van artikel 17 moet worden gedacht.

Indien de in de hoofdstukken I en II neergelegde gedragsregels op deze wijze worden toegepast, komen beide stelsels volledig tot hun recht en leiden zij niet tot onderlinge strijdigheid.

Geheimhouding

Tenslotte lijkt het juist op deze plaats nog een korte opmerking te maken over artikel 19, dat een geheimhoudingsregeling inhoudt. Omtrent deze regeling rijzen soms misverstanden. In het 6e Verslag gaat de Commissie voor Fusieaangelegenheden daar nader op in. Kort gezegd komt de regeling van artikel 19 erop neer dat met de vakorganisaties wel geheimhouding kan

worden afgesproken, maar dat dit niet eenzijdig aan hen kan worden opgelegd. Over inhoud, reikwijdte en duur van de geheimhouding moet met hen overleg worden gepleegd en overeenstemming worden bereikt. Wordt geen overeenstemming bereikt dan kan het conflict worden voorgelegd aan de Commissie voor Fusieaangelegenheden. Ook is het mogelijk dat de vakorganisaties weigeren om van de krachtens artikel 18 geboden gelegenheid tot overleg over een voorgenomen fusie gebruik te maken vanwege de bij hen levende bezwaren tegen het principe van geheimhouding. Zonder voorafgaand overleg kunnen de vakorganisaties echter niet, althans niet krachtens artikel 19 van het SER-besluit Fusiegedragsregels 1971⁵⁾, zonder meer aan geheimhouding worden gebonden.

Indien een ondernemer derhalve prijs stelt op geheimhouding bij het krachtens artikel 18 te voeren overleg, verdient het de voorkeur de vakorganisaties uit te nodigen voor overleg in het kader van artikel 18 met de nadrukkelijke opmerking dat aan deze bespreking eerst overleg omtrent de toepassing van artikel 19 vooraf zal moeten gaan.

Hoofdstuk III — melding van fusies aan de overheid

De toepassing van dit hoofdstuk, bestaande uit alleen artikel 22, behoeft in de praktijk geen problemen op te roepen.

Indien een ondernemer ingevolge de toepasselijkheid van de artikelen 14 en 15 (zijnde de werkingssfeer van hoofdstuk II, welke op gelijke wijze op hoofdstuk III van toepassing is) de in hoofdstuk II neergelegde gedragsregels in acht behoort te nemen, moet hij ook aan artikel 22 gevolg geven.

Hij moet dit doen op hetzelfde ogenblik als waarop hij krachtens artikel 18 de overlegprocedure met de vakorganisaties moet aanvragen. Zijn er in casu voor zijn onderneming geen vakorganisaties krachtens artikel 14 als competent aan te merken, dan moet hij toch aan artikel 22 gevolg geven en wel zodra „op grond van de resultaten van het oriënterend overleg de verwachting gewettigd geworden is dat overeenstemming kan worden bereikt”, (aldus het 6e Verslag van de Commissie voor Fusieaangelegenheden).

De bij de overheid bevoegde instantie staat in het betrokken artikel vermeld.

G. J. W. Arendsen de Wolff

⁵⁾ Niettemin mogen de vakorganisaties, indien hun zonder voorafgaand overleg over de geheimhoudingsplicht door een ondernemer onder vermelding van vertrouwelijkheid gegevens over een fusie worden verstrekt, deze gegevens niet openbaar maken. Het betekent slechts dat de vakorganisaties kunnen besluiten om van deze gegevens geen kennis te nemen, zodat de betrokken gegevens geacht moeten worden nooit te zijn verstrekt en de ondernemer opnieuw aan artikel 18 — én artikel 19 — zal moeten voldoen. Wel kunnen zij eventueel de betrokken ondernemer erop attenderen dat hij een onjuiste procedure volgt en hem verzoeken alsnog eerst overleg te plegen over de strekking van een eventuele geheimhoudingsplicht, alvorens het eigenlijke fusieoverleg van artikel 18 te doen plaatsvinden.

Geluidshinder

DR. J. H. C. LISMAN*

De tijden zijn wel veranderd: wanneer men zich heden ten dage beklaagt over geluidshinder in enigerlei vorm, dan wordt over het algemeen naar zo'n klacht geluisterd en soms wordt de overlast verminderd of opgeheven. Men kan een kort geding voor de president van de rechtbank winnen. In de jaren dertig was dat anders: wie toen klaagde over lawaai werd niet of nauwelijks au serieux genomen en vaak als een neuroticus beschouwd. Toch herinner ik mij dat er omstreeks 1934 een anti-lawaaicampagne werd gevoerd onder leiding van *De Telegraaf*. Deze had vooral betrekking op straatlawaai; destijds waren autoclaxons veelvuldig in gebruik — het geven van een signaal was onder bepaalde omstandigheden zelfs verplicht — en bij het groeiende autopark vreesde men een steeds erger wordende kakofonie. De laatste stelling van mijn proefschrift was toen ook niet helemaal een scherts-stelling:

„Het gebruik van auto- en tramsignalen waarvan de intensiteit, in afhankelijkheid van de toonhoogte, een bepaald maximum overschrijdt dient te worden verboden. Dit maximum behoort door deskundigen op acoustisch en fysiologisch gebied te worden bepaald”.

De autoclaxons zijn nu vervangen door de uitlaten van opgepepte bromfietsen.

Milieuhygiëne, zoals deze thans in snelle ontwikkeling is, heeft niet alleen betrekking op water, lucht en bodem, maar o.a. ook op geluid, en dat is gelukkig. Evenwel, bij geluid is de evaluatie uiterst persoonlijk, waardoor een normering van overlast een veel moeilijker probleem vormt dan bij de eerste drie componenten. Vuil water, ongezonde lucht en een vergiftigde bodem worden veelal collectief ervaren, hetzij direct (bijv. door inademing), hetzij indirect (bijv. via de gewassen). Op geluid wordt — afgezien van gevallen zoals hinder bij een vliegveld — meestal zeer individueel gereageerd. Wat voor de één een kwelling is, kan voor de ander niets betekenen of zelfs een welkome afleiding zijn. Het is merkwaardig dat bij alle klachten over lawaai er toch een grote categorie van mensen is die hieraan behoefte heeft, getuige het geweld van radio en geluidsbandjes in fabrieken, magazijnen, werkplaatsen, kantoren, horeca-bedrijven (ik ken nog maar één goed hotel zonder radio en TV) en — in toenemende mate — winkels en warenhuizen. Te meer is het typisch dat de Nederlandse Spoorwegen (gelukkig) nog niet zijn overgegaan tot het aanbieden van radiomuziek in de trein, maar gevreesd moet worden dat ook dit t.z.t. wel zal komen.

De produktie van geluid kost nauwelijks energie, en misschien draagt dit er wel toe bij dat we zoveel lawaai om ons heen hebben; stilte wordt een schaars goed. Ter

illustratie: de energie die de gemiddelde mens gedurende zijn gehele leven nodig heeft om te spreken is gelijk aan de hoeveelheid warmte, vereist om een liter water aan de kook te brengen, of — anders geformuleerd — gelijk aan de energie die een lamp van 100 watt in een uur verbruikt. Geluid heeft, technisch beschouwd, praktisch geen kostprijs, maar het is moeilijk, erg moeilijk te weren. Licht is veel duurder, doch gemakkelijk af te scherpen.

Dat op het gebied van geluidsanalyse en onderzoek naar de invloed van geluid op de mens en zijn gedrag door medici, sociologen, psychologen, akoestici, elektronici enz. het nodige wordt verricht, is algemeen bekend. De economen doen nog niet erg mee, maar dat laat zich verklaren: niet alleen dat de kostprijs van geluid — veelal een nevenprodukt — technisch nihil is, maar ik zou ook niet weten hoe men in een produktiefunctie een exogene en wellicht ook endogene variabele, die de schadelijke of gunstige invloed van geluid representeert, zou moeten invoeren. Maar misschien dat verder onderzoek naar de invloed van geluid op de arbeidsproductiviteit hierover iets zal kunnen leren.

De Hinderwet geeft ten aanzien van geluid geen specifieke aanknopingspunten en dat is ook niet te verwonderen. De weigering van een vergunning voor een of andere installatie wordt slechts in zeer algemene termen geregeld, en wel in artikel 13 lid 1, dat luidt: „De vergunning kan slechts worden geweigerd indien vaststaat of met reden is te vrezen, dat door de oprichting, het in werking brengen, het in werking houden, de uitbreiding of de wijziging der inrichting daarbuiten gevaar, schade aan eigendommen, aan bedrijven of aan de gezondheid, dan wel hinder van ernstige aard zal worden ondervonden en daaraan redelijkerwijze niet door het stellen van voorwaarden voldoende kan worden tegemoet gekomen”.

De hantering van dit artikel ten aanzien van geluidshinder lijkt mij voor de bevoegde instanties moeilijk, omdat er geen vaste normen zijn waarop men zich zou kunnen baseren. Een wettelijk maximum met betrekking tot de toelaatbare geluidsintensiteit (een grootheid die men goed kan meten) zou van zeer beperkt nut zijn, omdat de geluidsoverlast nog door tal van andere determinanten van het geluid wordt bepaald.

De Algemene Politieverordeningen van de gemeenten bevatten verbodsbepalingen die wat gedetailleerder zijn dan die in de Hinderwet, maar nochtans niet kwantitatief zijn genormeerd. De APV van 's-Gravenhage kent

* De auteur is directie-adviseur bij het Centraal Planbureau. Het bovenstaande valt echter geheel onder eigen verantwoordelijkheid en houdt generlei verband met dit bureau.

Bevolkingsgroei en bevolkingsprognoses in Nederland

J. BUIJS

De laatste vijftig jaren groeide de bevolking van Nederland sneller dan de bevolking van de ons omringende landen. Aan deze relatief snelle groei zijn we min of meer gewend geraakt. Ook op dit moment overtreft het aantal geboorten het aantal sterfgevallen niet onaanzienlijk. Een verdere voortdurende bevolkingsgroei lijkt in de lijn van de verwachtingen te liggen.

In ons land echter, waar de leeftijdsgroepen van 15 tot 35 jaar in vergelijking tot de standaardbevolking¹⁾ overbezet zijn, is een geboorte-overschot geen indicatie van een voortdurende bevolkingstoename. Door-slaggevend voor een voortgezette bevolkingsgroei is de netto-reproductie, het aantal meisjes dat door de vrou-

wen van een bepaalde generatie ter wereld wordt gebracht. Alleen wanneer iedere generatie groeit, kan de bevolking op den duur blijven toenemen.

Sinds 1969 daalt het aantal geboorten in Nederland. Het laatste jaar, zelfs de laatste maanden, in een toenemend tempo. Daarbij moet op grond van wegens de beschikbare gegevens globale berekeningen, voor het eerst sinds eeuwen de netto-reproductie tot minder dan één zijn gedaald. De basis voor een voortgezette bevolkingsgroei is daarmee verdwenen, ook al zal waarschijnlijk het geboorte-overschot in Nederland nog enkele decennia blijven bestaan.

Het aantal baby's in Nederland schommelt merkwaardig weinig. Van het begin van deze eeuw tot het einde van de jaren dertig werden 160.000 tot 180.000 kinderen per jaar geboren. De bevolking groeide door de dalende (vooral kinder)sterfte. In en na de oorlog steeg het aantal geboorten in niet veel meer dan een half dozijn jaren tot 285.000 in 1946. Sindsdien zijn de jaren 1953 en nu 1971 met resp. 228.000 en 227.000 geboorten en 1964 met 251.000 geboorten de uitschieters. Een nauwe marge van ca. 10%.

Uiteraard versluiert dit gelijkblijvend aantal geboorten een aanzienlijke daling van de vruchtbaarheid; een vertraging van de groei van de generaties. Sinds 1960 stijgt het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijdsgroepen snel. Tot 1980 zal dit aantal blijven toe-

bijv. drie artikelen, waarbij het hinderen door rumoer, radio's e.d. en dierengeluiden wordt verboden.

Het beeld in ons land vertoont enerzijds een toename van — voor een deel ongewenst — geluid, veelal ervaren als lawaai, en anderzijds een streven om aan geluidshinder tegemoet te komen door naarstig te speuren naar betere isolatiemethoden, door het desgevraagd toepassen van beperkende maatregelen en soms door een bewust behoud van geluidsafwezigheid. Een voorbeeld van dit laatste is het handhaven door de Nederlandse Spoorwegen van het verbod van spelende radio's in de trein. En als vierde element kan men een zekere sociale planning waarnemen. Bij de aanleg van een tweede luchthaven wordt rekening gehouden met de geluidshinder.

Wat de door geluidsoverlast veroorzaakte zgn. flatneurose betreft, kan men zich zorgen maken over de vormen die dit verschijnsel mogelijk kan gaan aannemen. Statistische informatie is weliswaar niet voorhanden, maar men krijgt de indruk dat het probleem belangrijk wordt. De vraag rijst dan of men nog wel volstaan kan met technische verbeteringen in de isolatie, en of hier ook niet een soort sociale planning nodig is. Deze zou dan daarin kunnen bestaan dat men voor de mensen die zeer veel hinder van geluid ondervinden in de flatgebouwen bepaalde aaneengesloten blokken flats reserveert waar men redelijk lawaai-vrij kan leven omdat men elkaar ontziet; een soort sociale gemeenschap. Op het eerste gezicht misschien een neurotisch idee, maar mogelijk voor velen toch een uitkomst, al zullen er misschien wat juridische probleempjes zijn. Maar toch, zou een bouwonderneming niet eens een proef kunnen nemen? Geld kost het niet!

J. H. C. Lisman

Tabel 1. Geboorten, sterfte en bevolkingsoverschot in Nederland

jaar	geboorten	1e kind	4e en volgende kinderen	sterfte	geboorte-overschot
1960	239.000	75.000	60.000	88.000	151.000
1965	245.000	86.000	48.000	98.000	147.000
1966	240.000	90.000	41.000	101.000	139.000
1967	239.000	93.000	37.000	100.000	139.000
1968	237.000	94.000	33.000	105.000	132.000
1969	248.000	97.000	32.000	108.000	140.000
1970	239.000	93.000	29.000	110.000	129.000
jaar tot 30-6-1971	235.000	92.000	28.000	109.000	126.000
jaar tot 30-9-1971	231.000	92.000	26.000	109.000	122.000
1971	227.000	92.000	24.000	110.000	117.000

¹⁾ De standaardbevolking zou ontstaan, wanneer bij gelijkblijvende sterftekans van alle leeftijdsgroepen, ieder jaar een gelijk aantal kinderen werd geboren.

Tabel 2. Bevolkingscijfers (per 1.000 inwoners) van Nederland

jaar	geboortecijfer					sterftecijfer	geboorte-overschot
	totaal	1e kind	2e kind	3e kind	4e en volgende kinderen		
1960	20,8	6,5	5,6	3,5	5,2	7,6	13,2
1965	19,9	7,0	5,7	3,3	3,9	8,0	11,9
1966	19,2	7,2	5,6	3,1	3,3	8,1	11,1
1967	18,9	7,4	5,7	2,9	2,9	7,9	11,0
1968	18,6	7,4	5,8	2,8	2,6	8,2	10,4
1969	19,2	7,5	6,2	3,0	2,5	8,4	10,8
1970	18,3	7,1	6,1	2,8	2,2	8,4	9,9
jaar tot 30-6-1971	17,9	7,1	6,0	2,7	2,1	8,3	9,6
jaar tot 30-9-1971	17,6	7,0	6,0	2,6	2,0	8,3	9,3
1971	17,2	6,9	5,9	2,5	1,9	8,4	8,8

(cijfers 1971 voorlopig)

nemen, zij het dat gezien het betrekkelijk geringe aantal geboorten bij vrouwen boven de dertig de verdere stijging niet meer zó relevant is. Na 1980 zal de „geboortegolf” de vruchtbare leeftijd hebben doorspoeld, en de daarop volgende 25 jaar zal het aantal vruchtbare vrouwen niet wezenlijk meer veranderen. In de komende jaren duidt een aantal geboorten van 240.000 op een zich ongeveer op het zelfde niveau reproducerende bevolking.

Het samenvallen van een afnemend aantal geboorten met een sterk toenemend aantal vrouwen van 20 tot 30 jaar, wijst op het uitzonderlijk hoge tempo van de daling van de vruchtbaarheid. Globale berekeningen — de ter beschikking staande gegevens laten niet meer toe dan een globale berekening, terwijl bovendien de snelheid waarmee de nettovervanging momenteel verandert, nauwkeuriger berekeningen zinloos maakt — leiden zoals gezegd tot de (voorzichtige) conclusie, dat de groei per generatie verdwenen is, zoal niet heeft plaats gemaakt voor een daling. Een zestal jaar geleden bedroeg de groei per generatie nog zo'n 25%!

Bevolkingsprognoses

Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert regelmatig prognoses ten aanzien van het in de toekomst te verwachten aantal inwoners. Voor het magische jaar 2000 was de prognose in 1965 21.000.000 inwoners. In 1967 werd dit cijfer herzien tot 18.000.000. In de *Maandstatistiek van Bevolking en Volksgezondheid* van maart 1971 werd de uitkomst van nieuwe berekeningen samengevat en aangekondigd, dat een publikatie op het punt stond „van de persen te rollen”. Tot nu toe, een klein jaar later is er nog niets van de persen gerold. Terecht is de studie vermoedelijk in een la opgeborgen, want de prognose die luidde 17.100.000 inwoners in het jaar 2000, is door de nieuwste ontwikkelingen vóór publikatie achterhaald.

Het CBS gaat bij zijn berekeningen uit van een gefixeerde vruchtbaarheid. Bepaalde tendensen worden weliswaar doorgetrokken, de basis van de berekeningen blijft de vruchtbaarheid van de reeds verstreken periode. De berekeningen zelf worden dusdanig geperfectioneerd, het aantal factoren in het model verwerkt zó groot, en de berekeningen dientengevolge zó ingewikkeld, dat ondanks de ongetwijfeld ten dienste staande moderne hulpmiddelen, de uitkomst op zich laat wachten. De vertraging van de uitkomst in een pe-

riode van snelle veranderingen, veroorzaakt een veroudering op het tijdstip van publikatie.

In een interview in *Elseviers Weekblad* van 18 dec. 1971 met Drs. J. C. v. d. Brekel, hoofd van de hoofd-afdeling Bevolkingsstatistiek van het CBS, wordt dit als volgt gesteld: „Inmiddels past het CBS bij de prognoses steeds fijner wordende meettechnieken toe. Dat moet het wel doen, omdat in een steeds complexer wordende samenleving de behoefte aan zo exact mogelijke informatie alleen maar toeneemt, terwijl met name de overheid, die op steeds meer terreinen een toenemende zorg dient te ontplooien, optimaal geïnformeerd dient te zijn”.

Zowel het belang van optimale prognoses, als van een zo exact mogelijke informatie staan als een paal boven water; even vast staat, dat uitsluitend het in cijfers vastgelegde verleden de enig mogelijke basis is voor berekeningen. Onjuist is het echter, dat een fijnere techniek, een gecompliceerd wiskundig model, tot exacte resultaten leidt. Integendeel, het recente verleden leert, dat het voor de prognoses centrale gegeven, de specifieke vruchtbaarheid, zo snel verandert (bovendien grillig verandert, zie het jaar 1969) dat een nauwkeurige en fijne berekening op zich zelf het tegendeel van een exacte berekening betekent. De uitkomsten van deze gevolgde techniek, die door de duur van het proces tot verouderde resultaten leidt, zijn dus meestal onjuist en in hoge mate onnauwkeurig; bovendien zijn zij door de suggestie van exactheid misleidend.

Meer ter zake doende om inzicht te geven in de te verwachten groei van de bevolking, zou het zijn om de ten dienste staande technische hulpmiddelen aan te wenden om het aantal gegevens te vergroten en de publikatie van deze gegevens te versnellen. Ongetwijfeld zijn op deze weg reeds stappen genomen: bijv. de publikatie van het aantal eerste, tweede, derde, vierde en volgende kinderen die geboren zijn in een bepaalde periode. Gegevens die een goed inzicht geven in de tendensen van de bevolkingsgroei. Er zijn echter nog andere gegevens die van wezenlijk belang zijn om dit inzicht te verdiepen. Gewezen kan worden op de mogelijke publikatie van de gemiddelde leeftijd van de moeder van alle in een periode geboren kinderen en van de eerstgeborenen kinderen en de verdeling over de leeftijdsgroepen van deze moeders. Ongetwijfeld staan deze gegevens ter beschikking van het CBS, publikatie hiervan vindt bepaald niet frequent plaats. Een dergelijke situatie vestigt de indruk van het bestaan van een tendens om door het blokkeren van basisgegevens de mogelijkheid tot het berekenen van de be-

volkingsgroei min of meer te monopoliseren, een tendens die bepaald erg nadelig wordt, wanneer op de wijze waarop de prognoses tot stand komen, kritiek mogelijk is.

Mogelijke variaties van de loop van de bevolking

Nu er nog geen sprake is van stabilisatie, is het het meest zinvol de consequenties voor de groei van de bevolking van uiteenlopende niveaus van vruchtbaarheid te bezien. Door het zo snel en nauwkeurig mogelijk bepalen van dit niveau en het verkrijgen van inzicht in grootte en oorzaken van de veranderingen, is een zo goed mogelijk inzicht te verkrijgen onder de huidige snel veranderende omstandigheden, in de toekomstige loop van de bevolking.

Uitgaande van de veronderstelling dat de sterftkans per leeftijdsgroep niet wezenlijk verandert en het migratiesaldo geen grote invloed heeft, valt op betrekkelijk eenvoudige wijze de invloed van uiteenlopende reproductieniveaus te berekenen. Zoals te verwachten zijn de verschillen op korte termijn nog beperkt. Het aantal vrouwen in de leeftijdsgroep van 20 tot 30 jaar zal de komende twintig tot vijftwintig jaar niet afnemen. De sterfte zal pas na het jaar 2010 wanneer de na de oorlog geborenen de 65 jaar bereiken, sneller gaan stijgen. Grote verschillen ontstaan op langer termijn. Dit geldt ook voor een werkelijke vermindering van het bevolkingsaantal.

Tabel 3. Schatting toekomstige bevolking van Nederland

	Bevolking in het jaar 2000	Maximum bevolking	Jaar waarin maximum wordt bereikt
Schatting CBS 1965	21,0 mln.	blijft toenemen	x
Schatting CBS 1967	17,9 mln.	blijft toenemen	x
Schatting CBS 1971	17,1 mln.	blijft toenemen	x
Toename generatie 10%	16,8 mln.	blijft toenemen	x
Geen verandering	16,2 mln.	17,5 mln.	2040
Afname generatie 10%	15,4 mln.	15,5 mln.	2005
Afname generatie 20%	14,2 mln.	14,2 mln.	2000
Afname generatie 30%	13,6 mln.	13,8 mln.	1995

Enige opmerkingen over stabilisatie van de reproductiefactor

Er zijn enige zinnige opmerkingen te maken over het niveau van de reproductiefactor waarop stabilisatie plaats kan vinden. De daling van het aantal geboorten en de vermindering van de vruchtbaarheid wordt in hoofdzaak door twee onafhankelijke factoren bepaald; beter door twee tot voor kort tegengesteld werkende factoren. Tegenover een voortdurende snelle en nog onverminderd voortgaande daling van het aan-

Tabel 4. Mogelijke stabilisatieniveaus reproductiefactor der Nederlandse bevolking

	geboortecijfer				R1 (c = 20% van a + b)	R2 (c = 10% van a + b)
	totaal	1e kind a	2e kind b	3e en volgende kinderen c		
toestand R = 1 nu	17,6	7,3	6,1	4,2		
alleen daling	16,1	7,3	6,1	2,7	0,92	
3e en 4e kind	14,7	7,3	6,1	1,3		0,84
1e min 10%	14,5	6,6	5,5	2,4 1,2	0,82	0,75
1e min 20%	12,8 11,8	5,8	4,9	2,1 1,1	0,71	0,66

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook:

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

tal derde en volgende in een gezin geboren kinderen, stond tot 1969 een sterke toename van het aantal eerste en tweede kinderen.

Decennia lang neemt het percentage van de bevolking dat in het huwelijk treedt toe, en daarmee het percentage vrouwen dat aan het reproductieproces deelneemt. Het eerste percentage vertoont geen tendens tot dalen, het tweede percentage wel. De laatste paar jaar daalt het aantal eerstgeborenen.

Aangenomen kan worden, dat het aantal tweede kinderen in een gezin geboren wordt bepaald door het aantal eerstgeborenen, de verhouding tussen deze aantallen ook in de toekomst ongeveer gelijk zal blijven. Het is mogelijk, dat het aantal kinderloze gezinnen in de toekomst niet zal stijgen, de daling van het aantal eerstgeborenen een tijdelijke kwestie is in verband met de toename van de gemiddelde tijd die verstrijkt tussen de huwelijksdatum en de geboorte van het eerste kind. (Invloed van de kennis van moderne voorbehoedmiddelen onder jongeren). Op dit moment betekent in ons land een geboortecijfer van 17.6 een zich ongeveer reproducerende bevolking, een reproductiefactor R gelijk aan 1,00. In tabel 4 met verschillende hypothesen ten aanzien van de mogelijke stabilisatieniveaus wordt uitgegaan van de situatie in 1970/1971 waarbij deze R = 1,00 ongeveer werd bereikt.

Een verdere daling van het aantal derde en volgende kinderen (zie de veranderingen sinds 1960 in tabel 2) is meer dan waarschijnlijk. Anderzijds kan deze daling niet voortduren. We nemen aan, dat een stabilisatie plaatsvindt wanneer het aantal derde en volgende kinderen tot 10 à 20% van het aantal eerste en tweede kinderen is gedaald. Moeilijker is het bepalen van het niveau waarop het aantal eerste en

tweede kinderen zich zal stabiliseren. In tabel 4 zijn de consequenties voor enkele dalingen t.o.v. het huidige niveau uitgewerkt. Berekend zijn dus de geboortecijfers zowel als de reproductiefactor (R) (benaderd), uitgaande van de (leeftijds)opbouw van de bevolking op 30 september 1971, bij een gelijkblijvend niveau van aantal 1e en 2e kinderen en een daling van resp. 10 en 20%.

Uiteraard zijn de cijfers in tabel 4 zeer globaal. De nauwkeurigheid van de berekeningen is ten hoogste 10%, geen rekening is gehouden met het tijdsverschil in geboorten van de 1e, 2e en volgende kinderen van één generatie. Daar staat tegenover dat men ten aanzien van de basisgegevens op ruwe, enige tientallen procenten uit elkaar liggende, veronderstellingen aangewezen is. Bovenstaande analyse van het verloop van de geboorten in ons land laat echter wel degelijk bepaalde conclusies toe. Waarschijnlijk is, dat de daling van de gemiddelde gezinsgrootte (de daling van het aantal derde en vierde kinderen dat wordt geboren) reeds tot een reproductiefactor leidt van 0,90 tot 0,95, een vermindering van elke generatie van 5 tot 10%, en mogelijk zelfs van 15%.

Een gelijktijdige toename van het aantal kinderloze gezinnen, niet onwaarschijnlijk in verband met de toenemende zelfstandigheid van de vrouw, zal tot een sterk verminderde reproductie leiden, en na het jaar 2000 tot een snel verminderende bevolking. Bij een reproductie van 80% zou het aantal geboorten over een eeuw (na 4 generaties) tot een 100.000 gedaald zijn en zou de sterfte niet veel minder dan 200.000 per jaar bedragen.

Andere factoren van invloed op de grootte van de bevolking

Behalve de relatieve vruchtbaarheid, de enige factor waar bovenstaand rekening mee is gehouden, zijn er nog andere factoren bepalend voor de toekomstige loop van de bevolking. Zoals reeds is medegedeeld zijn de berekeningen globaal, omdat de ter beschikking staande gegevens globaal zijn. Met name wanneer men uitgaat van de reproductie der generaties, dit wil dus zeggen in feite altijd, is voor de interpretatie van de geboortecijfers kennis van de ontwikkeling van de gemiddelde leeftijd van de moeder essentieel. Stelt men de gemiddelde levensverwachting van een pas geboren meisje op bijv. 75 jaar en de gemiddelde leeftijd van de moeder van de in een jaar geboren meisjes op bijv. 25 jaar dan kan men, uitgaande van de generatiegrootte als eenheid, deze stellen op 75/25; dat zijn drie tegelijk levende generaties. Een verlaging van de gemiddelde leeftijd van de moeders tot 24 jaar leidt tot 75/24 of wel 3,125 „generaties”. Bij gelijkblijvende reproductiefactor betekent een verlaging van de gemiddelde leeftijd van een jaar van de moeders een niet onaanzienlijke vergroting van de bevolking van 4%.

De verlaging van de gemiddelde leeftijd gedurende de afgelopen decennia door huwelijk op lagere leeftijd, de verlaging van de gemiddelde leeftijd van de moeders van de eerstgeborenen en de afname van het aantal derde en volgende kinderen heeft tot een verkorting van de duur der generatievervanging geleid en tot hogere geboortecijfers in verhouding tot de nettovervanging.

Een verandering van de gemiddelde bij de geboorte van een kind te verwachten levensduur met 3 jaar zou ook een fout in de berekeningen van 4% veroorzaken. De veranderingen hier zijn echter niet spectaculair. Een toenemende daling van de zuigelingensterfte wordt de laatste tijd zelfs ruim gecompenseerd door een toenemende sterftetekans van de volwassenen. Veranderingen zijn hier weinig waarschijnlijk.

De laatste factor tenslotte, het saldo van de migratie kan wel zwaarwegend zijn. Maar juist hier is het onmogelijk om ook maar bij benadering de invloed te schatten. Men kan bij deze migratie tenminste vier afzonderlijke bewegingen onderscheiden, die betrekkelijk onafhankelijk van elkaar bestaan, en waarvan men op wat langere termijn zelfs niet kan bepalen of iedere factor negatief dan wel positief aan de bevolkingsgroei zal bijdragen; de netto-migratie uit de (ex-) overzeese gebiedsdelen (Indonesië, Suriname en de Antillen), de migratie naar en tegenwoordig ook van de oude kolonisatiegebieden, de Verenigde Staten en Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika, de migratie uit de landen rond de Middellandse Zee en tenslotte de migratie met de meeste groeiperspectieven uit en naar de overige landen van de EG, kunnen elk afzonderlijk grote invloed op onze toekomstige bevolkingsgrootte hebben.

Uiteraard zal bij een dalend geboorte-overschot de relatieve betekenis van de buitenlandse migratie toenemen en mogelijk, zoals in West-Duisland al op dit moment, bepalend worden voor de loop van onze bevolking. Het buiten beschouwing laten van deze factor is niet gebaseerd op een ontkenning van het belang van deze factor, maar op de onmogelijkheid vast te stellen wat de invloed in de nabije, laat staan in de wat verder gelegen toekomst zal zijn.

J. Buijs

Appendix

De laatst gepubliceerde gegevens over het aantal geboorten, die bij het schrijven van dit artikel nog niet beschikbaar waren, laten een opstelling toe over een periode van een jaar eindigend 31 juli 1972:

	aantal	per 1.000
geboorten 1e kind	91.000	6,9
2e kind	78.000	5,9
3e kind	31.000	2,3
4e e.v. kinderen	21.000	1,6
totaal	220.000	16,7
sterfgevallen	112.000	8,4
geboorte-overschot	108.000	8,3

Het sterftecijfer overtreft het geboorte-overschot. Er is geen enkele vertraging in het tempo van de daling te bespeuren. Nog steeds neemt vooral het aantal 3e en later geboren kinderen af. Er is geen indicatie van een toename van het aantal eerstgeborenen. Dit laatste aantal bedraagt 5.000 of 5% beneden het aantal dat bij een stabiele bevolking behoort, onder de in tabel 4 gestelde hypothetische verhoudingen.

Zelfs wanneer men de tendensen, die de afgelopen jaren duidelijk optreden niet ver doortrekt, is het onwaarschijnlijk, dat het aantal inwoners door geboorte-overschotten tot meer dan 15 mln. zal stijgen. Dit aantal zal nog voor het einde van deze eeuw zijn bereikt; daarna ligt een afnemend aantal inwoners in de lijn van de verwachtingen.

We herhalen, een nauwkeurige prognose van de toename van het aantal inwoners is onmogelijk. Afgezien van de invloed van de migratie, is de voor de bevolkingsgroei doorslaggevende factor, de specifieke vruchtbaarheid, de groei van de generaties, aan onvoorspelbare veranderingen onderhevig. De veranderingen die nu plaatsvinden, hebben tot een daling van de omvang van de generaties geleid.

Stand per 26-8-'72, 1796

Niet alle ~~1600~~ ondernemingen die automatiseerden met Siemens computers dachten direkt aan ons

1 ~~SIEMENS COMPUTERS~~

X 2 SIEMENS COMPUTERS

3 ~~SIEMENS COMPUTERS~~

4 ~~SIEMENS COMPUTERS~~

5 ~~SIEMENS COMPUTERS~~

* elke dag komt er meer dan één bij.

Zacht uitgedrukt, is dat nogal vreemd. Want Siemens is een van de grootste Europese computerconcerns met een zelfstandige vestiging in Nederland. Zo'n concern mag u niet over het hoofd zien, als u wilt automatiseren. Of hebt u Siemens bij voorbaat al laten vallen? Omdat u meende dat Siemens alleen maar grote, technische projecten automatiseert. Een voorbarige conclusie. U weet gewoon te weinig van Siemens Computers. Daar kunt u gelukkig nog verandering in brengen. Hoe? Heel simpel. Door Siemens op uw lijstje te zetten. Dat lijstje van vijf computerconcerns waarvan u vindt dat ze uw automatiseringsprobleem kunnen oplossen. Betrek Siemens in uw beschouwingen. U bent 't eigenlijk verplicht. Aan uzelf.

Over Hardware. Siemens bracht als eerste de volledig getransistoriseerde computer, gebruikte monolieten om de betrouwbaarheid te vergroten, en ook de in 1969 geïntroduceerde Virtuele geheugentechniek behoort tot het geavanceerde technische concept. Daarom stonden Siemens Computers niet alleen op de Olympische Spelen in München. Ook bij gerenommeerde Nederlandse ondernemingen en overheidsinstanties. Voor voorraadbeheer en produktiebesturing, voor telecommunicatie en berichtenverkeer, voor planning en administratie, voor databank en informatie retrieval systemen. Kortom voor alle mogelijke toepassingen, groot of klein.

Over Software. Ons geavanceerde computerconcept steunt op diepgaande toepassingskennis. Onze software benut de technische mogelijkheden van de hardware volledig. De operating systems voor Reële geheugentechniek en die voor Virtuele geheugentechniek verschaffen U de toegang tot efficiënt computergebruik. Tevreden zijn wij nog niet, daarom geven wij aan research iedere werkdag drie miljoen uit.

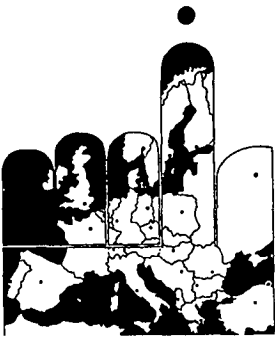
Over Compatibiliteit. Siemens biedt compatibiliteit in produkt en in organisatie. Dat kan door de opzet van het systeem. Want wat programmeertalen, informatiedrager, systeemontwerp en apparatuur betreft, is het systeem compatibel met dat van de grootste leverancier.

Over Service. Vertrouwen winnen en behouden is het principe van het gehele Siemens concern. Daarom besteedt Siemens zoveel aandacht aan haar service-organisatie. Aan de overdracht van toepassingskennis. Aan opleiding van personeel. Aan hulp bij het programmeren. En niet in de laatste plaats aan een doeltreffende assistentie in moeilijke situaties. U zult wel willen aannemen dat vanuit deze gedachte onze technische dienst uitstekend functioneert. Dat wij garanties als een minimum verplichting beschouwen. En dat Siemens graag zorgt voor een gedegen opleiding van Uw personeel. Dat is geëngageerde ondersteuning van Uw computerproject.

Moge dit voorlopig voldoende zijn om Siemens Computers in uw beschouwingen te betrekken. Maak eens een afspraak met onze specialisten. Zij kunnen u dan ook, om het beeld compleet te maken, de gunstige prijs-prestatieverhouding van ons systeem aantonen. Met keiharde cijfers.

Siemens Nederland N.V.
Afdeling Datasystemen, Postbus 1068, Den Haag.

Siemens computers
Europees antwoord
op de vraag naar
integrale automatisering

Literatuurkroniek

Prof. Dr. Paul van de Meerssche: *Europa morgen; integratie of desintegratie?* Standaard Wetenschappelijke uitgeverij te Antwerpen en Universitaire Pers te Rotterdam, 1972, 296 blz.

Prof. Paul van de Meerssche is een produktief schrijver. Deze Leuvense hoogleraar in het leervak „Vergelijkende politieke instellingen” publiceerde vorig jaar een boek over de Europese integratie in de jaren 1945-1970. Het thans te bespreken boek is min of meer een vervolg hierop. En het volgende boek, dat over enige maanden zal verschijnen, wordt alvast aangekondigd.

In feite is *Europa morgen* een nadere uitwerking van het slothoofdstuk van het boek dat de Europese integratie van 1945 tot 1970 beschreef. In dit boek, dat in de *Europa-bladwijzer* van 8 september 1971 (*ESB* 1971, blz. 801-804) werd besproken, plaatste Van de Meerssche de Europese integratie van na de tweede wereldoorlog in een mondiaal politiek kader. Hetzelfde doet hij in zijn nieuwe boek.

In het eerste deel „Crisis en relance van het Europees integratieproces” beschrijft hij de ontwikkeling van de Europese integratie na de Haagse topconferentie van 1969. Hij sluit dit deel af op 2 november 1971, wat een willekeurige datum is. Bijgevolg blijft hij midden in allerlei ontwikkelingen steken, waarvan de lezer de afloop en het vervolg kent. Zo was begin november 1971 nog niet bekend, hoe midden december de internationale monetaire crisis tot een voorlopige oplossing zou komen. Over de toentertijd al voorgenomen en thans tien dagen geleden in Parijs gehouden topconferentie wordt niet gerept. Evenmin kon het rapport van de commissie-Vedel over de instellingen en de befaamde brief van Mansholt over de

gewenste mate van economische groei in de komende tijd worden behandeld.

De beschrijving van de feitelijke ontwikkeling in het eerste deel is niet als een zakelijke opsomming van feiten bedoeld. Het is meer een „aangevertje” voor het tweede deel dat een analyse bevat. Dat is overigens wel te merken aan de schrijfrant in het eerste deel. De wijze waarop de monetaire crisis van 1971 en de toetredingsonderhandelingen met Groot-Brittannië worden beschreven is nogal uitdagend van toon en kritisch. Dit staat evenwel niet in de weg van een aardige beschrijving van de ontwikkelingen in 1970 en 1971.

Het tweede deel „Het Europa van de gemeenschappelijke problemen” heeft nog meer dan het eerste het karakter van een pamflet. Hierin analyseert Van de Meerssche aan de hand van een aantal onderwerpen, waar het huidige bewegingsproces uiteindelijk op uit moet lopen: op integratie of op desintegratie. Hij bespreekt de gevolgen van Englands toetreding voor Engeland en voor de Europese Gemeenschap. Tevens wordt aandacht gewijd aan de economische en monetaire problemen. Verder houdt de schrijver zich bezig met de sociale aspecten, de problemen van het milieu en van de regio's. Aangezien het Van de Meerssche om de politieke ontwikkeling gaat, is ook een hoofdstuk gewijd aan de politieke beleidsproblemen en aan de instellingen van de Europese Gemeenschap. Hij verontschuldigt zich ervoor, dat hij belangrijke sectoren zoals het wetenschappelijk en technologisch onderzoek niet meer kon behandelen.

Van de Meerssche is op zoek naar een consistent beleid voor Europa, waarin alle genoemde aspecten worden betrokken. Dit beleid zou Euro-

pa in staat moeten stellen haar rol en plaats te bepalen in de verhoudingen tussen de VS, de Sowjetunie, Communistisch China, Japan en de Derde Wereld, ook al zou de Europese Gemeenschap een machtsrol op het wereldtoneel bewust afwijzen (blz. 194). Daarbij wordt veel aandacht aan de multinationale ondernemingen geschonken.

Van de Meerssche tilt de integratieproblematiek boven het economische en monetaire uit. Hij zoekt relaties met de mens die in Europa leeft via de sociale partners en de publieke opinie. Zo komt hij tot een oorspronkelijke regionale hergroepering in Europa. Vanzelfsprekend komt hij niet met een oplossing aan te dragen. Hij stelt het probleem en wijst erop dat we niet nog eens een kwart eeuw kunnen wachten om voor onze gemeenschappelijke problemen gemeenschappelijke oplossingen te vinden. Het vraagteken achter de titel van het boek staat er niet voor niets.

Een boek dat tot denken aanzet en dus een stimulerend boek. Helaas ontbreken registers. Wel zijn elf bijlagen opgenomen met statistisch materiaal, teksten en beschrijvingen op onderdelen.

Ludo Dierickx: *Het Europese besluitvormingsproces en het Europese integratieproces.* Brussel 1972, 328 blz.

De titel van dit interessante boek geeft slechts voor een deel — weliswaar het grootste — een aanduiding omtrent het belang ervan. Dit wordt vollediger aangegeven door de ondertitel erbij te vermelden: *De totstandkoming van Verordening nr. 17¹⁾*.

¹⁾ Vo. nr. 17/62 *Publikatieblad*, 1962, blz. 204. Deze verordening verleent de Commissie de bevoegdheden om de artikelen 85 en 86 van het EEG-Verdrag uit te voeren.

Dierickx beoogt het besluitvormings- en integratieproces in de Europese Gemeenschappen te beschouwen en te analyseren aan de hand van gegevens verkregen uit de studie over de totstandkoming van Verordening nr. 17.

Het boek valt uiteen in twee delen. In het eerste deel, Politiek en theorie, stelt Dierickx een referentiekader voor, hetgeen hij noodzakelijk oordeelde „omdat de ‚political scientist‘ die besluitvormingsprocessen en integratieprocessen wil analyseren, niet beschikt over samenhangende gehelen van begrippen, waarover men het min of meer eens is”²⁾. In het zoeken naar een referentiekader heeft Dierickx een volledig andere benaderingswijze van verschillende begrippen dan de meeste door hem aangehaalde auteurs. Het is hier echter niet de plaats om daar dieper op in te gaan.

Het tweede deel getiteld: Gevalstudie: de Verordening nr. 17, van het boek bevat de eigenlijke studie. Hierin wordt het ontstaansproces van Verordening nr. 17 geschilderd. De geschiedschrijving van deze belangrijkste verordening op kartelrechtelijk gebied, zoals Dierickx deze geeft, is, naar wij menen te weten, één van de meest volledige die er tot nog toe zijn verschenen. Dierickx put zijn gegevens namelijk niet alleen uit de officiële documenten, maar ook uit de niet-officiële en uit gesprekken met personen, die nauw bij het proces waren betrokken. De opzet van het boek brengt echter met zich mee dat de beschrijving van de gebeurtenissen die uiteindelijk tot de verordening hebben geleid, zeer verbrokkeld is. Ondanks dit bezwaar krijgt de lezer een goede indruk van alle moeilijkheden die er zijn geweest. Het uitzonderlijke feit doet zich namelijk voor dat de Raad van Ministers de Europese Commissie heeft aangespoord een voorstel voor een verordening in te dienen. Verder heeft de Commissie bij het opstellen van de verordening niet zoals gewoonlijk regeringsexperts geraadpleegd, hoewel er regelmatig conferenties waren met hen over de toepassing van de artikelen 85 en 86 — de kartelrechtbepalingen — in de lidstaten. Er ontstond onenigheid bij de bespreking van het voorstel van de Commissie in het Economisch en Sociaal Comité tussen werkgevers en werknemers vooral over de verplichte aanmelding van concurrentie beperkende overeenkomsten, zo-

als erover dit punt eveneens in het Parlement grote meningsverschillen waren. Terwijl de tegenstanders van de verplichte aanmelding in plaats hiervan aan de Commissie vergaande bevoegdheden wilden verlenen, bleef in de uiteindelijke verordening zowel de verplichte aanmelding in een mildere vorm behouden alsook werden daar vergaande bevoegdheden aan toegevoegd. Tenslotte deed het opmerkelijke feit zich voor dat, ofschoon in het begin de meerderheid in de Raad sterk gekant was tegen het voorstel van de Commissie, men overeenstemming heeft bereikt over een tekst die wat de kern van de zaak betreft nauwelijks afwijkt van dat voorstel. Al deze facetten weet Dierickx op een boeiende wijze uitvoerig te beschrijven.

Tot slot komt de auteur nog tot enkele beschouwingen over het besluitvormings- en integratieproces en niet tot conclusies want, zo zegt hij, uit een studie van één enkel onderwerp van het Europese besluitvormingsproces mogen geen voorbarige conclusies worden getrokken. Enkele interessante punten die Dierickx aanstipt, willen we hier nog vermelden: het initiatief van de Raad van Ministers, hetgeen zeer uitzonderlijk is; het feit dat enkele bepalingen met een uitgesproken supranationaal karakter zonder de minste discussie werden aanvaard, hetgeen Dierickx verklaart uit het feit dat een belangrijke beslissing wel eens ongemerkt wordt genomen als er geen kritiek wordt geformuleerd buiten de kring van de Raad en zijn experts; de belangrijke rol van de Europese ambtenaar in het besluitvormingsproces aangezien hij als enige bij alle discussies aanwezig is; het Europese Parlement en het Economisch en Sociaal Comité spelen slechts een rol als de adviezen die zij uitbrengen technisch waardevol zijn. De opmerkingen over het integratieproces zijn nogal vaag en kunnen eigenlijk samengevat worden met deze zin:

„De Europese integratie zal slechts voortschrijden, wanneer de criteria die beleefd worden door de ‚actors‘ in de Eurosfeer ook beleefd worden door bredere scharen”³⁾.

Al met al heeft Dierickx een zeer belangwekkend boek geschreven. Het is te hopen dat hij de uitkomsten van dit werk zal bevestigen in een volgende studie, die zoals hij aankondigt zal moeten gaan over de

gebeurtenissen na de totstandkoming van Verordening nr. 17.

DE INVLOED VAN DE INTERNATIONALE ECONOMISCHE INTEGRATIE EN SAMENWERKING OP DE DOUANETARIEVEN

J. B. de Smedt: Douanepolitiek en Europese integratie. E. Heyerick en M. Sterckx: De kwantitatieve beperkingen van 1947 tot 1969. Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen, Brussel, 1972, 192 blz.

Het Belgische Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen is een soortgelijke instelling als het Nederlandsch Genootschap van Internationale Zaken in Den Haag. Beide instellingen geven te zamen de *Internationale Spectator, tijdschrift voor internationale Politiek* uit.

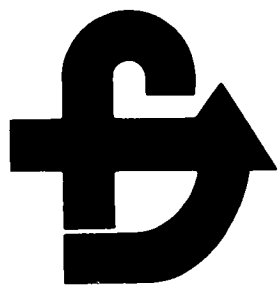
Het Belgische Instituut heeft een studieproject waarin de invloed van de internationale integratie en de internationale samenwerking op verschillende sectoren van de Belgische economie wordt nagegaan. In dit boek wordt de invloed op de douanetarieven behandeld, tevens is een kort overzicht van de kwantitatieve beperking 1947-1969 in België toegevoegd.

De schrijver over de invloed op de douanetarieven is de Belgische inspecteur-generaal der douane en accijnzen De Smedt. Ongetwijfeld is dit de meest competente Belg op douanegebied. Hij beschrijft de geschiedenis van een halve eeuw douanerechten (1919-1970) en doet dit op beknopte maar duidelijke wijze. Het kon niet anders dan een technisch overzicht worden dat het karakter van een naslagwerk heeft gekregen.

Maar ook wie niet een grote belangstelling voor de lotgevallen van Belgische douanetarieven heeft, vindt veel interessante wetenswaardigheden. Zo wordt de gehele opbouw, in verschillende fasen, van het gemeenschappelijke buitentarief van de EG uiteengezet, evenals de handelspolitiek en associatieverdragen. Het ontstaan van een internationaal aanvaarde nomenclatuur en waardedefinitie wordt geschetst. Aan de verhouding tot het GATT wordt eveneens aandacht besteed.

Een aantal tabellen is bijgevoegd.

²⁾ Blz. 9.
³⁾ Blz. 272.

Belastingontduiking

Enkele notities

DR. J. C. L. HUISKAMP

In de nota inzake belastingfraude, welke de staatssecretaris van Financiën de vaste commissie voor financiën in juni 1970 deed toekomen, wordt het begrip belastingfraude of belastingontduiking als volgt gedefinieerd: onder belastingfraude kan worden verstaan het bewust verstrek-

---

Patrick Daillier: L'harmonisation des législations douanières des états membres de la Communauté Economique Européenne. Pichon et Durand-Auzias, Parijs 1972, 348 blz.

Dit boek behandelt ongeveer dezelfde materie als het vorenstaande van De Smedt. Het is echter veel uitvoeriger en geeft niet slechts de resultaten weer, maar ook de ontstaansgeschiedenis en achtergronden.

Seymour J. Rubin (ed.): Foreign development lending - legal aspects. The Papers and Proceedings of a Conference of legal advisors of national and international development lending and assistance agencies, sponsored by The American Society of International Law, A. W. Sijthoff, Leiden en Oceana Publications Inc., Dobbs Ferry NY, 1971, 352 blz.

Verslag van een conferentie over de juridische aspecten van buitenlandse leningen en hulpverlening door nationale en internationale instanties. Het boek bevat de congrespapers en een zeer uitvoerige weergave van de discussies. De preadviezen over internationale instanties zijn aan de activiteiten van de Wereldbank en van de regionale ontwikkelingsbanken gewijd. Landenrapporten zijn afkomstig uit Tsjechoslowakije, Frankrijk, West-Duitsland, Japan, Koeweit, Zweden, het Gemenebest en de Verenigde Staten.

Europa Instituut Leiden

ken van onjuiste of onvolledige gegevens of het onthouden van gegevens, welke nodig zijn voor de vaststelling van de belastingschuld¹⁾.

Deze definitie komt ons zinvol voor. De exacte omvang van de belastingontduiking is uit haar aard onbepaalbaar; men kan slechts trachten haar te benaderen. Lauré²⁾ wees erop, dat er in de verschillende landen blijkbaar periodiek een behoefte aan de benadering van de fraude bestaat al blijkt de intensiteit van de behoefte in landen zoals Frankrijk steeds hoger te zijn dan in bijv. de Verenigde Staten van Amerika. De benadering wordt vaak als een hachelijke zaak gevoeld; men kan de belastingplichtige bezwaarlijk enquêteren over de omvang van zijn fraude; veelal zullen bij uitsluiting macro-economische gegevens uitgangspunt dienen te vormen. Zo heeft bijv. Kaldor³⁾ getracht de fraude in India te benaderen door vergelijking van de schattingen over het nationale inkomen en de aanslagen inkomstenbelasting.

Lapidoth⁴⁾ vermeldt, dat een dergelijke methode voor Israël onmogelijk zou zijn, daar de statistische gegevens over het nationale inkomen gedeeltelijk ontleend worden aan gegevens verstrekt door de belastingadministratie. Hiermede wil slechts gezegd worden, dat de keuze van de methode van benadering niet steeds eenvoudig is en een internationaal uniforme methode voorlopig onmogelijk zal zijn.

Behoeftte aan kwantitatieve gegevens

Ik vraag mij af of de behoefte aan gegevens over de belastingfraude thans in Nederland niet rijpende is. In 1954 schreef Van der Poel⁵⁾ nog:

„De Nederlander — in doorsnee — streeft ernaar zijn belastingplicht juist

te vervullen, al zal hij uiteraard — en daar heeft hij groot gelijk in — nauwkeurig nagaan (voor zover hij in dit labyrint de weg vinden kan) welke weg voor hem 't voordeligst is”.

In juni 1970 stelde de staatssecretaris in de reeds eerder genoemde nota inzake belastingfraude, dat uit de ter beschikking staande gegevens niet de conclusie kan worden getrokken, dat in het algemeen de belasting op grote schaal wordt ontdoken. De gegevens waren ontleend aan fiscale controlediensten (RAD, FIOD) en vormden niet het resultaat van een gerichte empirische analyse. De leden van de vaste commissie voor financiën toonden zich bij het overleg over de nota ietwat sceptisch in het bijzonder waar het de relatie tot het buitenland betreft. Hofstra⁶⁾ spreekt de vrees uit, dat de fraude in Nederland aan het toenemen is en stelt:

„Alle bevolkingsgroepen krijgen de kans: arbeiders voor bijverdiensten; landbouwers en middenstanders voor „franjevordelen”, de grote zakenman voor wat veilig in het buitenland wordt ondergebracht, tot schade van de publieke moraal en het gezag van de wet, tot verdriet van de enige groep die niet ontduiken kan: de gesalarieerden en de gepensioneerden zonder extra's”.

Zeer recent heeft A. Nooteboom⁷⁾

---

¹⁾ Gedrukte stukken, zitting 1970-1971-10927, nr. 1.

²⁾ Les distorsions économiques d'origine fiscale, Inst. Intern. Fin. Publiq., Rapport général, congres Weenen 1957, blz. 70.

³⁾ *Indian Tax Reform*, Report of a Survey, Delhi, 1956 (zie mede Groves, *National Tax Journal*, 1958, blz. 291).

⁴⁾ *Evasion and Avoidance of Income Tax*, Jeruzalem, 1966, blz. 48.

⁵⁾ *Weekblad voor Fiscaal Recht*, no. 4205 (1954).

⁶⁾ *Inleiding tot het Nederlands belastingrecht*, 2e druk, 1972, blz. 210.

⁷⁾ *De Nederlander*, 1 september 1972.

een vernietigend oordeel uitgesproken over de bereidheid tot betalen van belasting, welke momenteel in Nederland gesignaleerd kan worden. Inmiddels heeft (maart 1972) de staatssecretaris een verscherpte controle aangekondigd⁸⁾.

Het is noodzakelijk ontduiking en ontgaan van belasting goed te onderscheiden. Onder ontgaan van belasting kan worden verstaan het voorkomen van het ontstaan van belastingschuld door bewust te verhinderen dat het wettelijk aanknopingspunt van de heffing tot stand komt⁹⁾. Ontgaan van belasting is niet verboden; men heeft vrijheid van handelen. Toch mag men niet al te slim zijn; de Nederlandse fiscus kan dan het juridische leerstuk van de wetsontduiking (handelen in fraudem legis) of de zgn. richtige-heffing (artt. 31 e.v. AWR) te hulp roepen, hetgeen tot gevolg kan hebben dat het beoogd ontgaan van belasting niet wordt bereikt. Het verschil met belastingontduiking is, dat de strafrechter bij wetsontduiking of richtige heffing niet wordt betrokken. De Commissie-Hofstra heeft het vraagstuk van de zgn. belastingbesparing onderzocht¹⁰⁾. De conclusie uit het rapport kan naar mijn mening slechts zijn, dat het vraagstuk springlevend is en om oplossing schreeuwt. In dezelfde tijd dat de staatssecretaris verscherpte controle aankondigde werd een departementale werkgroep geïnstalleerd welke de internationale (legale) belastingvlucht zal bestuderen¹¹⁾. Ook op dit vlak bestaan geen betrouwbare kwantitatieve gegevens. Ik zou hier de slotpassage van de nota inzake aftrekposten in de inkomstenbelasting¹²⁾ willen onderstrepen, waarin oud-staatssecretaris Grapperhaus, in meer algemene zin, het belang van het beschikken over een hoeveelheid gerichte cijfers aantoot. Daar waar cijfers spreken is het uit met vastgeroeste voorstellingen¹³⁾.

Belastingontduiking in EG; Nederland let op uw zaak

Hoe is de situatie in de landen van de uitgebreide EG? Het is een bekend axioma dat de belastingontduiking toeneemt naarmate men in Europa van het Noorden naar het Zuiden gaat¹⁴⁾. Het is ook een axioma dat het ontgaan van belasting meer gestalte heeft in Engeland, Denemarken (en Nederland) dan in

België, Frankrijk en Italië¹⁵⁾. Beide axioma's vullen elkaar aan. Daar belastingontduiking in België, Frankrijk en Italië een zekere hartstocht doet ontstaan is het niet verwonderlijk dat in deze landen de intensiteit van de behoefte aan een kwantitatieve analyse het sterkst is¹⁶⁾. In deze landen vindt men dan ook resultaten van empirische onderzoekingen. De meest recente is de studie van Prof. Frank van de Université Libre te Brussel, waaraan hieronder afzonderlijk aandacht zal worden besteed.

De uitkomsten van de Italiaanse, Franse en Belgische onderzoekingen zijn verontrustend¹⁷⁾. De fraude neemt in deze landen wel excessieve vormen aan! Het komt mij voor, dat de EG-Commissie hieraan niet voorbij zal kunnen gaan. De doelstellingen van het EEG-verdrag kunnen in feite niet verwezenlijkt worden door een louter harmoniseren van formele regels; het gaat, om in de sfeer van een Duitse studie over belastingmentaliteit en belastingmoraal te blijven,

---

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut der Nederlandse Economische Hogeschool.

---

niet om de „Steuernorm”, doch om de „Steuerwirklichkeit”¹⁸⁾.

De werkelijkheid is dat er gefraudeerd wordt, in de ene lidstaat erger dan in de andere, waardoor vergelijking van nominale belastingdruk op zijn minst een niet het volle nut afwerpende bezigheid is. Met ingang van 1975 verkrijgt de EG bovendien een eigen budgettaire belang bij de opbrengst van de BTW. Volgens art. 4 van het besluit betreffende de vervanging van de financiële bijdragen van de lidstaten door eigen middelen van de Gemeenschappen, d.d. 21 april 1970¹⁹⁾, ontvangt de EG (maximaal) 1% van de (nog op uniforme wijze vast te stellen) grondslag van de BTW²⁰⁾. Zou, om een schematisch voorbeeld te geven, het tarief van de belasting 10% (9% + 1%) zijn, dan gaat van de opbrengst 90% naar de lidstaat en 10% naar de EG.

Het relatief grote budgettaire verlies in de landen België, Frankrijk en Italië zal voor de EG naar mijn mening onaanvaardbaar dienen te zijn. Het fraudepercentage bedraagt voor België volgens de berekeningen van Prof. Frank meer dan 10; voor Italië berekende Stefani een percen-

tage van 40. De invoering van de BTW in Italië zal wellicht een verlaging van dit percentage bewerkstelligen. Hoe dit zij, de aanmerkelijke ontduiking in België, Frankrijk en Italië discrimineert t.o.v. landen waar de ontduiking geringer is. Het komt mij voor dat in deze Nederland zeer goed op zijn zaak moet letten.

Studie van Prof. Frank

De studie van Prof. Max Frank is, voor zover het de resultaten betreft, neergelegd in een artikel gepubliceerd onder de titel „La sous-estimation et la fraude fiscales en Belgique: ampleur et remèdes in

---

⁸⁾ *Nederlandse Staatscourant*, nr. 59, 23 maart 1972.

⁹⁾ Vgl. Gedrukte stukken, zitting 1970-1971-10927, nr. 1.

¹⁰⁾ Advies Commissie voor een aantal fiscale vraagstukken, Onderwerp: Richtige heffing en proefprocedure, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1970.

¹¹⁾ *Nederlandse Staatscourant*, nr. 59, 23 maart 1972.

¹²⁾ Gedrukte stukken, zitting 1970-1971-11212.

¹³⁾ Dr. J. C. L. Huiskamp, *Internationale belastingvlucht*, (openbare les 1972), Deventer, blz. 15.

¹⁴⁾ Vergl. *Overzicht van de belastingwetenschap*, uitg. Belgisch Ministerie van Financiën, bestemd voor adm. cursussen, 1970, blz. 191.

¹⁵⁾ Vgl. o.m. Duverger, *Finances publiques*, 1963, blz. 394; Cardijn, *Le concept de fraude fiscale dans divers pays et les techniques utilisées pour la combattre, Répertoire fiscal*, november 1969, blz. 319 e.v.; zie ook de studie van Lapidoth, t.a.p.

¹⁶⁾ Vgl. Lauré, t.a.p. blz. 70.

¹⁷⁾ Vgl. o.m. de onderzoekingen van M. Rey (*Public Finance*, 1965, blz. 366 e.v.) en G. Stefani (*Bolletino Tributario*, 30 november 1967) i.z. Italiaanse OB; voor Frankrijk o.a. INSEE (H. Rose, *Prestations sociales, impôt direct et échelle des revenus*), *Economie et Statistique*, februari 1971; voor België o.m. Frank, *Analyse macro économique de la fiscalité belge, 1938-1958*, Dulbéa, Brussel 1961; Frank en Roselle, *Cahiers Economiques de Bruxelles*, no. 48, 1970 i.z. BTW en de in de tekst genoemde nieuwe studie van Frank, *Cahiers Economiques de Bruxelles*, no. 53, 1972. Voor meer literatuurverwijzingen: Vgl. Hofstra, *Inleiding tot het Nederlands Belastingrecht*, 2e druk, 1972, voetnoot op blz. 210.

¹⁸⁾ *Steuernorm und Steuerwirklichkeit*, (Forschungstelle für Empirische Sozialökonomik, Keulen), Forschungsberichte des Landes Nordrhein-Westfalen, Westdeutscher Verlag, Keulen, 1969.

¹⁹⁾ *Publikatieblad* no. L 94.

²⁰⁾ Vgl. het uitvoerige artikel van Klaus Schneider, *Eigene Einnahmen für die Europäische Gemeinschaft*, *Fiscaal Tijdschrift voor de Euromarkt*, augustus 1970.

Cahiers Economiques de Bruxelles, no. 53 (1972). De bij de studie gevolgde methode zal, naar wordt medegedeeld, in een nog komende publicatie (1973) worden uiteengezet.

De onder leiding van Frank geschatte cijfers hebben niet alleen betrekking op de fraude als zodanig, doch mede op vergissingen, onwetendheid e.d. en in bepaalde gevallen ook op zaken, welke men niet als ontduiking of ontgaan kan aanmerken. Frank noemt dit laatste de „sous-estimation fiscale de la matière imposable” (de vaststelling van de belastbare grondslag op een lager peil dan in werkelijkheid). Voorbeelden: forfaitaire (veel te lage) winstschalen voor de landbouw, vaststelling naar kadastraal inkomen e.d. Aan de berekeningen wordt nog steeds geschaafd, mede door de in het artikel gedane oproep tot discussie. Aan de discussie is de m.i. juiste voorwaarde gesteld, dat bij de bespreking de gegevens van weerszijde volledig toegankelijk worden gesteld.

Het artikel bevat een veelheid van cijfers, welke hier niet gereleveerd kunnen worden. De belangstellenden mogen naar het artikel worden verwezen. Een bijzondere factor, waaraan hier niet voorbij gegaan kan worden, is het ontduikingspercentage bij inkomsten uit roerend vermogen. Frank schrijft: „la fraude des revenus mobiliers atteint 70,8% pour l'exercice 1970 . . . . D'après les estimations qui ont été faites, la fraude des revenus mobiliers provenant de placements à l'étranger serait de l'ordre de 90%”. Dit percentage is wel bijzonder hoog; het schijnt niet mogelijk te zijn binnen het kader van de bepalingen inzake uitwisseling van inlichtingen, opgenomen in bestaande Belgische belastingverdragen dit percentage tot een wat „redelijker” peil terug te brengen.

De verdragspartner heeft niet altijd de beschikking over de gewenste gegevens (er wordt geen controle via banken uitgeoefend). In de EG-landen is zulks vaak een feit; opgemerkt moge worden dat in Frankrijk wel een controle bestaat. Gilardi²¹⁾ tekent hierbij aan: de normale reactie van de (Franse) belastingplichtige bestaat er in zijn aandelen te deponeeren in een land zonder controle, eventueel door de wisselreglementen te overtreden. In de praktijk vermijden belanghebbenden bovendien meermaalen een beroep op een verdrag, opdat de fiscus van de woonstaat hier-

door niet op het spoor van de inkomsten wordt gezet. De eventuele hogere bronheffing in het land van uitbetaling wordt dan als de voordeligste oplossing geaccepteerd. Het zal geen betoog behoeven dat de bestaande situatie de juiste werking van een Europese kapitaalmarkt sterk verstoort.

Naar het oordeel van Frank in zijn bijna 20 blz. tellende „remèdes” tegen belastingfraude zal slechts „coopération internationale” op EG- (of OESO-) niveau een oplossing kunnen bieden. Dit is ongetwijfeld juist; wil de samenwerking daadwerkelijk tot het beoogde resultaat leiden dan zullen diverse nationale wetten aangepast en geharmoniseerd moeten worden. Ruime toepassing van het zogenaamde oorsprongsbeginsel (belastingheffing niet in de woonstaat, doch in de bronstaat) in af te sluiten bilaterale belastingverdragen of in een EG-multilateraal belastingverdrag zal vele problemen, dacht ik, bij voorbaat vermijden. Het staat wel vast, dat de belastingontduiking op het gebied van de inkomsten uit roerend vermogen een latente EG-zorg zal zijn. De oplossing is niet op korte termijn te verwachten.

Als middel ter controle van de aangiften inkomstenbelasting ziet Frank de vermogensbelasting. Hij pleit sterk voor de invoering hiervan in België. Op dit vlak bevindt hij zich in gezelschap van Sanford²²⁾, voorstander van de invoering van een vermogensbelasting in Engeland. Ook het rapport van het Fiscaal en Financieel comité (het zogenaamde Neumark rapport) uit 1962, beveelt de vermogensbelasting in de EEG aan. Aan een vermogensbelasting is inherent het vraagstuk van de waardering van de vermogensbestanddelen. Frank wenst de „sous-estimations” te bestrijden.

Wij vragen ons af of het gevaar niet bestaat dat hierdoor weer nieuwe „onderschattingen” optreden. De ervaringen bij bestaande vermogensbelastingen zijn in deze niet gunstig. Sanford²³⁾ geeft voorbeelden uit de Zweedse vermogensbelasting, welke z.i. leiden tot een „debilitating influence on tax morality”. Indien de bevolking zich de „sous-estimation”, de onderschatting van bepaalde belastinggrondslagen, bewust is, is de invloed hiervan naar mijn mening even negatief op de „belastingmoraal” als de echte ontduiking, zeker indien de onderschatting als punt

van succes aan bepaalde pressiegroepen kan worden toegeschreven.

Het totale verlies in 1970 voor de Belgische schatkist wegens ontduiking en onderschatting berekende Frank op Bfr. 50 mrd. of „driemaal de huidige kostprijs van de autosnelweg Brussel-Luik”. Ik zou mij kunnen voorstellen dat nieuwe tariefsverhogingen onaanvaardbaar worden geacht indien geen doeltreffende maatregelen worden genomen om dit verlies te beperken.

Psychologie van de belastingplichtige

Het succes van maatregelen ter beperking van de fraude is niet verzekerd indien de belastingadministratie over de nodige controle- en beugelingsmiddelen en tevens over voldoende bedreven en gezaghebbende ambtenaren beschikt, aldus wordt — naar mijn mening terecht — in het Belgische „Overzicht van de belastingwetenschap” gesteld²⁴⁾. Ter zake speelt de psychologische factor een bijzonder belangrijke rol. Frank wijst op informatie (TV, radio enz.). Schmolders²⁵⁾ acht zulks niet altijd voldoende. Bij zijn analyse over de „Steuersünder” concludeert hij, dat het de zondaar kennelijk ontbreekt aan de vorming van een gevoel voor recht en onrecht. Hij gaat dan verder:

„Fragt man sich worauf diese Auffassung wohl zurückzuführen ist, so ist zweifellos sehr bestimmend, dass die ständig wechselnden Vorschriften des Besteuerungsrechts die Bildung eines Gefühl für Recht und Unrecht gar nicht hochkommen lassen. Um zu wirklichem Recht zu werden, um allgemein als tatsächlich anerkannt zu werden, muss ein Gesetz erst einmal während einer gewissen Mindestzeit gegolten haben, bis dass die Masse der Staatsbürger es überhaupt kennt und — sei es aus Furcht, sei es aus Gewöhnung auch anerkennt”.

Het is wellicht goed ook dit aspect niet geheel uit het oog te verliezen.

J. C. L. Huiskamp

²¹⁾ *Algemeen Fiscaal Tijdschrift*, oktober 1972, blz. 238.

²²⁾ *Taxing Personal Wealth* (an analysis of capital taxation in the UK), uitg. George Allen & Unwin, Londen.

²³⁾ T.a.p. blz. 216.

²⁴⁾ T.a.p. blz. 197; vgl. ook Hofstra, Europese wetgeving — nationale ambtenaren, *Weekblad voor Fiscaal Recht*, no. 4656 (1963).

²⁵⁾ *Der verlorene Untertan*, Econ. Verlag, Düsseldorf, 1971, blz. 181/182.

Boeken nieuws

J. Tobin: *Essays in Economics: Macroeconomics*. Volume 1, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1971, 526 blz., f. 65.

Bovenstaand boek is het eerste gedeelte van het verzamelde werk van James Tobin van Yale University. Dit deel bevat zijn bijdragen op het gebied van de macro-economie. Een tweede op stapel staand deel zal zijn bijdragen bundelen op het gebied van het consumentengedrag en de economie. Reeds eerder, in 1966, verscheen een bundeltje van zijn minder geleerde artikelen, getiteld: *National Economic Policy*.

Bij het herlezen van Tobins artikelen komt men hernieuwd onder de indruk van zijn intellectuele capaciteiten. Zijn bijdragen munten uit door de helderheid van probleemstelling en door de eenvoud van kracht van zijn analyse. Zijn macro-economie beperkt zich niet slechts tot het analyseren van de relaties tussen aggregaten in de reële sfeer. De relaties tussen aggregaten in de financiële sfeer vormen er evenzeer een onderdeel van. Zijn analyse is voorts altijd gericht op relevante problemen en als zodanig vaak „policy-oriented”. Bij hem geen op zichzelf verliefde rococo-economie. Twee grote thema's houden Tobin bezig: de conjunctuur en de structuur, of anders: de verklaring van „aggregate demand” en de verklaring van „aggregate supply”, of nog anders: de analyse van kortetermijnfluctuaties en van lange-termijntrends.

De eerste zeven artikelen uit de onderhavige bundel gaan over kortetermijnfluctuaties in de economie. Zij stammen uit de periode 1941-1955 met als toegift een kritiek op Kaldors verdelingstheorie uit 1960. Al deze artikelen zijn duidelijk bepaald door de probleemstelling van Keynes. Zij handelen over loonniveau, werkgelegenheid, belastingen, bestedingen en inflatie. Actueel is zijn artikel over „Liquidity preference and monetary policy” uit 1947, waarin duidelijk wordt gepreludeerd op de huidige discussie tussen monetaristen en neo-keynesianen. Zowel toen als nu is Tobin van mening dat de monetaristische positie staat of

valt met het al dan niet aanwezig zijn van een rente-ongevoelige geldvraag.

Toch kan worden gezegd dat de effectiviteit van de monetaire politiek in een wereld, welke behalve door geld en goederen ook gekenmerkt wordt door andere financiële titels, niet zozeer afhangt van de *absolute waarde* van de rentegevoeligheid van de vraag naar geld. De belangrijkste factor, welke de invloed van monetaire politiek in zo'n wereld bepaald is de *verhouding* van de rentegevoeligheid van de vraag naar geld t.a.v. de rentegevoeligheid van de vraag naar goederen.

De volgende vijf artikelen gaan over de lange-termijntrends in de economie. Daaronder zijn klassieke bijdragen als: „A dynamic aggregative model” uit 1955 en „Money and economic growth” uit 1965. Deze selectie is het best te kenmerken als bestaande uit bijdragen tot de neoklassieke theorie van de groei van monetaire economie. Een belangrijke uitkomst van Tobins analyses is, dat in een monetaire economie de productie per hoofd in het lange-termijnevenwicht *lager* ligt dan in een economie waarin geld afwezig is. Deze merkwaardige conclusie vloeit voort uit het feit dat in een geldeconomie een deel van de besparingen niet meer wordt geïnvesteerd in fysiek kapitaal, maar belegd in geld.

Er is evenwel kritiek denkbaar op Tobins behandeling van het geld. Tobin *noemt* een van de goederen in zijn model geld. Maar daarmee *fungeert* zo'n goed nog niet als geld, i.e. als ruilmiddel. Behalve een naam zijn ook nog enige restricties nodig om een goed als geld te doen fungeren. Een indicatie van deze restricties vindt men in een kernachtige uitspraak van Clower: „Money buys goods, goods buy money, but goods don't buy goods”. Voorts is met het benoemen en beperken van een goed tot geld (ruilmiddel) nog niet verklaard wat de voordelen van geldge-

bruik zijn en waarom geld in gebruik is geraakt.

De produktiefactoren kapitaal en arbeid worden voor twee doeleinden gebruikt: voor het produceren van goederen (reële en financiële) en voor het ruilproces zelf (aan- en verkopen, vervoeren, opslaan enz. van goederen). De produktiefactoren, aangewend voor het ruilproces zelf, vormen „trading costs”. Het gebruik van geld als tussenschakel in de keten van ruiltransacties leidt tot bezuinigingen op deze „trading costs”. Geldgebruik leidt tot een verandering van de transactieketen (tot doorbreking van de dubbele coïncidentie van behoeften) en tot een verandering in de transactieperiode (tot een doorbreking van de noodzaak tot perfecte synchronisatie van ontvangsten en uitgaven). Geld maakt aldus produktiefactoren vrij uit het ruilproces, zodat ze kunnen worden aangewend in het produktieproces. Geld vergroot daarmee de produktiviteit van originele produktiefactoren zoals kapitaal en arbeid.

De laatste 12 artikelen bevatten Tobins uiterst belangrijke bijdragen tot de geldtheorie. Tobin ziet de monetaire theorie als een onderdeel van de theorie over de optimale samenstelling van het vermogen van huishoudingen: consumenten, financiële instituties en overheid. Studie-objekten van deze theorie zijn de voorraden activa en passiva, hun koersen en rendementen. Wat de nationale rekeningen zijn voor de reële macro-economie, dat zijn de balansen voor de monetaire macro-economie. M.a.w. Tobins geldtheorie is een vermogens-theorie.

Alle artikelen in deze selectie zijn juweeltjes, verplichte literatuur voor iedere student in de monetaire economie. Zij vormen naar het gevoel van ondergetekende een mogelijke basis om te komen tot een synthese van de theorieën van moderne monetaristen zoals Brunner en Meltzer en de theorieën van neo-keynesianen zoals Modigliani en Tobin zelf.

Het laatste van de 12 laatste artikelen is kenmerkend voor Tobin. Uiterst helder, zeer evenwichtig en hoogst vindingrijk verwijst hij Friedmans bevindingen over lange en variabele „leads” van geld op inkomen, welke door deze laatste gezien worden als bewijs voor zijn neo-kwantiteitstheorie, naar het rijk der fabelen. Glashelder wordt aangetoond dat de door Friedman gevonden „lead-lag”-structuur te voorschijn komt c.q. kan

komen uit een ultra-keynesiaans model, waarin geld geen causale rol speelt!

Er zijn vele bundels van artikelen geschreven door verschillende auteurs. Er zijn weinig bundels met bijdragen geschreven door dezelfde

schrijver. Er is tot nog toe maar één bundel van James Tobin, een geleerde die de moderne monetaire macro-economie in belangrijke mate maakt heeft tot wat zij nu is.

P. Korteweg

Drs. G. ter Veer: Beleggingsbeleid in verleden en heden. Kluwer, Deventer, 1972, 121 blz., f. 16,50.

In de Inleiding van zijn boek wijst Drs. Ter Veer op het dikwijls onvoldoende beredeneerd adviseren tot aankoop van bepaalde typen beleggingen. Hij noemt als voorbeeld P. J. van der Burg, die in 1959 in een artikel in *Maatschappij-Belangen* pensioenfondsen, ter bescherming van de koopkracht, hun gehele vermogen in aandelen en onroerend goed wilde laten beleggen. In de jaren zestig was in feite met een belegging in geldwaarden in het algemeen echter een beter resultaat te bereiken geweest dan met een belegging in gewone aandelen.

Ter Veer doet een poging bouwstenen aan te dragen om tot een beter wetenschappelijk gefundeerd beleggingsbeleid te komen. Eerst dient daarbij, volgens hem, te worden vastgesteld voor welke termijn de spaargelden beschikbaar zijn, vervolgens welke doeleinden men wil bereiken (handhaving van het nominale vermogen, waardevastheid of welvaartsvastheid daarvan) en tenslotte met welke beleggingen de gekozen doeleinden bereikbaar lijken.

In deel I gaat schrijver aan de hand van veel statistisch materiaal uit een lange reeks van jaren (sommige cijferreeksen gaan terug tot in de achttiende eeuw) en uit verscheidene landen na tot welke conclusies cijfers uit het verleden leiden. Door deze werkwijze vervalt hij niet in de zoveel gemaakte fout, de sterke inflatie van de laatste jaren zonder meer in de toekomst te extrapoleren, maar hij aanvaardt wel, zonder zorgvuldig te onderzoeken in hoeverre de toekomst op grond van wat thans bekend is zal kunnen afwijken van het verleden, dat de lange economische golven met een lengte van ongeveer 50 jaar, die sinds het einde van de achttiende eeuw zijn aangetoond, de zogenaamde kondratieffs, zich ook in de toekomst blijven voordoen. Aangezien volgens Ter Veer waarschijnlijk omstreeks 1970 een kwarteeuw van neergang is begonnen, verdient nu belegging in geldwaarden, die door rentedaling zullen stij-

gen, de voorkeur boven belegging in aandelen, waarvoor de eerstvolgende jaren een in het algemeen afnemende opbrengst en een groot risico mag worden verwacht.

In deel II wordt het beleggingsbeleid van de Nederlandse pensioenfondsen nader onder de loep genomen. Het oordeel over dit beleid valt voor de jaren sinds 1950 — terecht gezien vanuit de huidige situatie en de waarschijnlijke toekomst op niet te lange termijn — negatief uit. In de jaren vijftig, toen deze goede perspectieven boden, werd nauwelijks in aandelen belegd, maar wél in de jaren zestig toen zij onaanrekkelijker waren dan geldwaarden.

In deel III tracht schrijver tot een norm te komen voor het beleggingsbeleid van pensioenfondsen. Verdient het enerzijds waardering, dat hij zich aan deze moeilijke opgave heeft gewaagd en daarvoor zeer veel onderzoek- en rekenwerk heeft verzet, anderzijds mag toch niet worden verheeld, dat hij in dit onderdeel ook niet de steen der wijzen weest aan te dragen. Om te beginnen gebruikt Ter Veer zonder enige correctie de cijfers voor de beleggingen van pensioenfondsen uit de verslagen

van de Verzekeringskamer, terwijl de daarin voorkomende bedragen door de gebruikte waarderingssystemen van de onderhavige fondsen, soms vrij ver van de werkelijke verkeerswaarde plegen af te wijken (bijv. veelal een hoge waardering ten opzichte hiervan voor obligaties en een lage voor onroerend goed en aandelen). De wijze waarop schrijver het weerstandsvermogen van pensioenfondsen (met een rentepeil van 4¼%) en de verlieskansen voor verschillende beleggingscategorieën tracht te benaderen (met oude gegevens uit de Verenigde Staten van Amerika), kunnen evenmin goed de toets van de kritiek doorstaan.

Samenvattend kan worden gesteld, dat de schrijver voor beleggingsdeskundigen heel wat interessant materiaal heeft aangedragen, doch dat de conclusies waartoe hij zelf komt nogal eens te zwak zijn onderbouwd en dat hij niet voldoende het betrekkelijke karakter van zijn eigen onderstellingen en berekeningen aangeeft. Dit maakt zijn boek gevaarlijk voor de leek, die het als een veilige leidraad voor beleggingsbeslissingen zou willen gebruiken.

Het voorgaande neemt niet weg, dat er wel tal van redenen zijn om Ter Veers conclusie, dat aandelen nog een minder aantrekkelijke belegging vormen dan obligaties onder de *huidige* omstandigheden (1972) te onderschrijven; tenminste indien hierbij wordt gedacht aan de termijn van enige jaren. Ook Ter Veer is er immers niet in geslaagd aan te tonen, dat een verdergaande prognose op dit terrein meer kan zijn dan een speculatie.

F. L. G. Slooff

Louis Baeck: De wereld is ons dorp; ontwikkelingssamenwerking in nieuw perspectief. Lannoo, Tielt/Utrecht, 1971, 326 blz., f. 14,50.

Een boek met de ondertitel „Ontwikkelingssamenwerking in nieuw perspectief” wekt natuurlijk wel enige verwachtingen. Deze worden niet beschaamd, want Prof. Baeck is erin geslaagd, een zeer uitgebalanceerde en veelomvattende visie op het vraagstuk te formuleren. Gezien de grote stroom populair-wetenschappelijke lectuur, die de laatste jaren over ontwikkelingssamenwerking is verschenen, wordt het zaak, om steeds kritischer te bekijken, of nieuw verschenen werken een bijdrage leveren aan de bestaande kennis, of dat men uitsluitend door een voortdurend herhalen van oude argumenten de

zaak der ontwikkelingslanden wil bepleiten. Door de grote kennis van de auteur op o.a. economisch, sociologisch en historisch gebied, alsmede door zijn grote ervaring in vele ontwikkelingslanden, is dit boek echter zeer zeker een waardevolle bijdrage.

In de eerste drie hoofdstukken wordt een omschrijving van het probleem gegeven, gevolgd door een schets van de historische achtergrond van de ontwikkelingslanden. Een opmerkelijke paragraaf behandelt het begrip „culturele revolutie”. Hier wordt in gesteld: „Een authentieke, zelfstandige, bestendige en fundamentele omschakeling van de knel-

lende structuren der samenleving is slechts mogelijk, indien zij geschraagd wordt door een diepgaande kentering in het waardensysteem". Deze omschakeling moet voorafgegaan worden door een bewustwordingsproces, waarbij de bevolkingen „zichzelf ook als een zinvolle en waarachtige „agens" van de geschiedenis ervaren". De auteur meent, dat voor de missie in dit proces een (grote) taak is weggelegd. Dat lijkt mij in zijn algemeenheid een nogal discutabele opmerking. De auteur vindt, dat de ontwikkelingslanden hun eigen identiteit moeten vinden, en het is sterk de vraag of het Christendom daartoe steeds de beste weg is, zeker wanneer dat vanuit het Westen moet worden gebracht. Verder worden de „motoren van de ontwikkeling" behandeld in een beschouwing over een aantal gemeenschappelijke historische achtergronden van de landen in resp. de werelddelen Azië, Afrika en Zuid-Amerika. Als waarschuwing merkt Prof. Baeck op: „Ontwikkeling kan, indien zij louter op technocratische basis verwezenlijkt wordt, ook een verarming betekenen op sociaal en cultureel gebied". Dat is geen nieuw gezegde, maar het wordt niettemin vaak vergeten.

In een zestal volgende hoofdstukken worden achtereenvolgens enige specifieke problemen van de ontwikkeling besproken: de bevolkingsexplosie, de stagnatie van de landbouw, de industrialisatie, het onderwijs, de internationale verhoudingen en het politieke en ideologische stramen van de ontwikkelingslanden. Dat laatste hoofdstuk wordt vooral weer in historische termen beschreven; o.a. wordt de Chinese ontwikkelingsideologie uitgebreid behandeld. De diepere oorzaken van de huidige ontwikkeling aldaar gelden in feite zo specifiek voor het geval China, dat men deze ontwikkelingsideologie niet zonder meer kan generaliseren. Wel moet worden opgemerkt, dat de „agrarische gerichtheid en de valorisatie van de massa in de ontwikkeling waarschijnlijk (behoren) tot de meest originele dogma's van het maoïsme".

Het hoofdstuk over onderwijs bevat enkele belangwekkende passages. Het onderwijs wordt in de ontwikkelingslanden nog teveel als instrument van sociale mobiliteit, en te weinig als instrument van economische en sociale ontwikkeling gezien; de belangstelling voor technische opleidingen is dan ook geringer dan voor administratieve, en op paradoxale

wijze wordt deze situatie nog bevorderd door de bestaande loonstructuren. Verder is het westerse karakter van de onderwijssystemen er de oorzaak van, dat het onderwijs slecht is aangepast aan „de culturele ont-haalstructuur en aan de ontwikkelingsvereisten van de samenleving". Nadrukkelijk wordt er nog eens op gewezen, dat een planmatige aanpak van het onderwijs een van de eerste prioriteiten is.

Het boek wordt afgesloten met twee hoofdstukken over de internationale samenwerking (en het gebrek daaraan) en „de verantwoordelijkheid van iedere burger": een oproep om de internationale solidariteit veel sterker in onze maatschappij te verankeren, door voorlichting, door verwerking in onderwijsprogramma's en in het algemeen, door het centraal stellen van de ontwikkelingssamenwerking in het beleid van de industrielanden.

Bij alle maatregelen, die in het boek zoal aan de orde komen, wordt bijzonder veel aandacht geschonken aan de implementatie, met name aan de (sociologische) begeleiding tot op het laagste niveau. In verband met de produktiviteitsbevordering in de landbouw wordt bijvoorbeeld opgemerkt: „In de toekomst verdient de rurale animatie op dorpsniveau, gebracht door inlandse, daartoe opgeleide animatoren, volstrekt meer aandacht". Het lijkt mij dat dit inzicht inderdaad op veel grotere schaal ingang moet vinden, aangezien bij veel ontwikkelingsplannen inderdaad de „link" met de implementatie te zwak is.

Als men tegen het boek dan toch een bezwaar zou moeten aandragen, dan is dat het enigszins zwaarwichtige taalgebruik, dat de toegankelijkheid van het boek wat minder groot maakt. Uitdrukkingen als „een grootscheepse millenaristische reactualisering van de egalitaire droom" zijn niet onbegrijpelijk, maar kunnen gemakkelijk wat eleganter worden geformuleerd.

Het boek levert zeker niet in alle hoofdstukken werkelijk nieuwe gezichtspunten op, maar, zoals gezegd, door de erkenning van de pluriformiteit van het ontwikkelingsvraagstuk, en door de grote en deskundige aandacht die aan elke benaderingshoek wordt besteed, ontstaat een afgerond beeld van de gehele problematiek. Het „nieuwe" van dit boek is dan ook de volledigheid van de analyse.

Herbert Visscher

Maritime Research Centre: Manual of maritime research statistics of sea-borne trade, ports and shipping. Maritime Research Centre, Laan van Meerdervoort 158, Den Haag, 1972, f. 50.

Dit losbladige handboek van het Maritime Research Centre bevat statistische gegevens over de zeescheepvaart, de havens en de handelsvloot en wil de discussie op gang brengen over de verbetering van deze statistische gegevens.

Bij het samenstellen van het handboek bleek dat er een grote kloof bestond tussen de informatie die gegeven werd in de statistische gegevens en de informatie die de gebruikers van deze statistieken nodig hebben. In een apart hoofdstuk wordt een poging gedaan deze kloof te overbruggen.

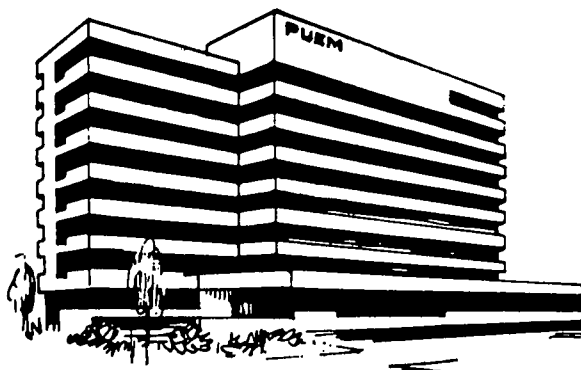
De gegevens in het handboek zijn nog beperkt tot Europa, Noord-Amerika, Australië en Japan. Het ligt in de bedoeling in komende supplementen gegevens over de gehele wereld op te nemen.

Bij het samenstellen is gebruik gemaakt van de gegevens van meer dan 200 nationale en internationale publikaties alsmede de gegevens van 200 Europese havens. Speciale aandacht wordt besteed aan de matrices van de OECD en de VN over de internationale zeehandel en de ontwikkelingsprogramma's van de UNCTAD met betrekking tot de informatie over zeehavens. Een apart hoofdstuk handelt over de gebruikte classificatiecodes (SITC, BTN, NIMEXE, NSTR enz.) en hun onderlinge samenhang.

Editie Cremers: Grondwet. S. Gouda Quint, D. Brouwer en Zoon, Arnhem, 180 blz., f. 17,50, supplementen 7 cent per blz.

Losbladige, door Mr. C. R. Niesen bewerkte uitgave, bevattende de tekst van de Grondwet, zoals deze luidt na de partiële grondwetsherziening van 1972. Voorts is de volledige tekst opgenomen van het Statuut voor het Koninkrijk en van de ontwerp-Grondwet van de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet. Ter vergemakkelijk van de vergelijking tussen de bepalingen van de bestaande Grondwet en die van de ontwerp-Grondwet zijn twee tabellen opgenomen. De uitgave bevat tevens een beknopte weergave van de belangrijkste jurisprudentie en een uitgebreid register.

PUEM

Door de Provinciale Utrechtse Electriciteits-Maatschappij N.V. worden in verband met de pensionering van de huidige functionaris per 1 oktober 1973, gegadigden opgeroepen voor de functie van

ECONOMISCH ADJUNCT-DIRECTEUR

Gedacht wordt aan een drs. Economie of een accountant NIVRA in de leeftijd tussen 40 en 50 jaar.

De PUEM N.V. is een semi-overheidsbedrijf, dat elektriciteit distribueert in de Provincie Utrecht (buiten de stad Utrecht). De functie omvat de leiding over de financieel-economische en administratieve onderdelen van het bedrijf en houdt in het in teamverband deelnemen aan de bedrijfsvoering. Ervaring in een leidinggevende functie is vereist.

Aan gegadigden voor de bovengenoemde functie zal op hun verzoek het laatste jaarverslag worden toegezonden (eventueel telefonisch aan te vragen: 030 - 91 59 11, toestel 1002). Salaris en pensioenregelingen komen overeen met analoge ambtelijke functies. Bij de selectie zal worden gebruik gemaakt van een psychotechnisch onderzoek.

Sollicitaties te richten aan de President-Commissaris van de Vennootschap, prof. mr. P. J. Verdam, Homeruslaan 2, Zeist, vóór 1 december 1972.